

A megtorlás

„Az elnyomás csapatban károg... mint dögre száll”

II. rész

A letartóztatottakra nehéz napok, mondhatni: az ezután következő időkben a legnehezebb napok következtek. Rendőrségi fogdába, az ÁVH fogdáiba vitték őket, ember-telen körülmények közé, ahol embertelen módszerekkel próbálták vallatóik vallomásra bírni őket. Hogy elismerjék azt a bűnt, amit számukra már eleve kigondoltak. Mert tulajdonképpen nem is az volt a hatalomnak a fontos, hogy te mit követtél el, hanem hogy legyenek bűnösök, minél többen, akiken – és akik révén az egész nemzetet – bosszút le-hessen állni mindazért, ami történt az országban! Akik az elrettentés alanyai lehessenek. Akiket fel lehet akasztani, akiket nyomorékká lehet tenni, lelki és testi nyomorékká, akikkel meg lehet tölteni a temetőket és a börtönöket elrettentő példaként minden időkre. Klasszikus értelemben vett bűnük nem volt, ha csak nem kreáltak olyant is. De kreáltak bűnöket, főben járó bűnöket, halálos bűnöket, olyanokat, melyekkel egy ember, emberek tí-zezreinek az élete útját, sorsát, jövőjét meg lehet pecsételni, és az ország általuk kigon-dolt jövőjét hullákkal, megnyomorított életekkel, kiközösítéssel, tiltásokkal, gátlásokkal, a lelkekbe költöztetett félelemmel alá lehet pockolni, meg lehet alapozni. Hát ebben hittek ők, ezért kellett nekik az áldozatok, kellett a szerencsétlenek, akiket elrettentő példa-kánt oda lebetett állítani a rabszolgaságra kijelöltek elé intó példaként és a hajcsároknak, a szolgálatukba szegődött salaknépnek pedig bátorítóul.

Hazaárulás meg összeesküvés – ez volt az én vádam is. Ezek előre elkészített receptek voltak. A bíró, aki az ítéletet a végén kimondta – nálam nyolc évet mon-dott ki –, az már így kapta meg a kész ítéletanyagot. A Krisztus perét élhettem át, mert hát őt nem a legigazságtalanabbul vádolták? (Molnár Gyula, Budapest).

Őt halálos vádponttal tartóztattak le. A forradalomban való aktív részvétel, a harcokban való részvétel, gyilkosság, megöltem egy államvédelmi főosztályveze-tőt, hazaárulás. Ezek voltak a vádpontok. A besúgó mondta ezeket. Ebből igaz volt a forradalomban való részvétel, de senkit nem öltem meg, szerencsémre nem is találtak hullát, a harcokban én csak itt-ott vettem részt, a Köztársaság téren, október 30-án. Na most ezeket én mind tagadtam. Énnekem már volt egy isko-lám, tudtam, itt mindent szabad. Tárgyi bizonyíték jóformán semmi nincs elle-nem. Azt is tudtam addigra, mivel elég későn tartóztattak le, '59-ben, hogy ki az, akit már fölakasztottak, s ki az, aki nyugatra ment, hát hogyha mégis valamit nagyon muszáj volt mondani, akkor azt mondtam, ezt nem én csináltam, hanem ő, szóval mindent tagadtam, mindent úgy fordítottam, hogy tulajdonképpen én semmit nem ismertem el jóformán. Egyetlenegy konkrétum volt, hogy benn jár-tam a Belügyminisztériumban, oda is egy barátom vitt be engem, és csak egy rö-vid ideig maradtam ott, egy magnót akartak megnézni velem, na tehát egymás

után estek el a vádpontok, nem tudták bizonyítani sem az angol, sem az amerikai követséggel való kapcsolatomat, és amikor végül lezárták az ügyemet, illetve a tárgyalásra került a sor, ennek ellenére az ügyész halálos ítéletet kért, pontosan azt mondta, fizikai megsemmisítésemet kéri, mert megjavíthatatlan vagyok, esküdt el-lensége a népi demokráciának, s föltételezhető, hogy a vádak ha nem is tudták bizonyítani, de azok azért nagyrészt fönnállnak. Végül aztán nem ítélték halálra, tíz évre ítélték, arra is a feltételezhetőségi alapon, hogy pont a belügyben fontos államtitkok birtokába jutottam, amiket én valószínűleg átadtam az angoloknak, amerikaiaknak, amit nem tudnak bizonyítani, de ezek valószínűleg fönnállnak, ezért tíz évre ítélték. Én ezt a tíz évet aztán le is ültem, mert rossz magatartásom miatt nem javasoltak semmiféle kedvezményre (*Vanek Béla, Budapest*).

Lehoztak két orvostanhallgatót koronatanúnak, ott ültek, 11-en, 12-en voltak ott, hogy kit ismernek fel „ezek” közül, közülünk. És – na az volt egy borzasztó pillanat – hogy mikor mutat rá, hogy őt vagy őt ismeri. És végigment mindenkin, nem ismert senkit. Egy nő volt köztük, arra mondta, Ibolyára, hogy ezt a nőt tönkretették. Mert nagyon rossz állapotban volt, és hát ebből sejthette volna a halálbíró, ha van annyi esze, hogy ismeri, amikor még nem volt tönkretéve, ő volt a gépíró, de hála Istennek ezt a kapcsolatot, úgy látszik, nem feszegették. Fel is akasztották őket, szegényeket, akiket kihoztak, s akik azt kellett volna bizonyítsák, hogy kapcsolatban voltunk a pesti csoporttal. Jóakarattól, gerincességből nem ismertek senkit. Miért ártsanak, ha nem segíthetnek. Én többször jártam Pesten náluk. A kettes számú női klinikán volt az ő szállásuk, központjuk, és hát ennek ellenére nem ismertek fel a tárgyaláson (*Hevessy József, Debrecen*).

S felolvasta a vallatóm a vádak, hogy a forradalom mellett lázított – nem ellenforradalmat mondott akkor még –, olyan kijelentéseket tett: minden kommunistát föl kéne akasztani, részt vett a járási pártbizottság lefegyverzésében és a fegyvereket szétosztotta, s a forradalom után is lázított. Mondom neki: Százados Úr, hát ez nem felel meg a valóságnak! Hát a fegyvereket is a rendőrség, a rendőrkapitány bezárta a rendőrorsre. Ezt nem írom alá! Azt mondja: ugyanúgy érvényes! Erre fogtam, és aláírtam, gondoltam hát további veréseket fogok ezzel megúszni, ha ezt teszem (*Végső János, Baktalórántháza*).

Akkor leszdedtek rólam mindent, bevettek egy magánzárkába, akkora volt, egy is alig fért benne, fapriccs volt, egy pokróc volt, semmi egyéb, egy pokróc, ottan három napig semmit sem szóltak hozzám, utána minden áldott nap reggel nyolctól délig vallattak. De minden-minden vallatás azzal fejeződött be, hogyha meggondolta magát, s megmondja az igazat, és nem hazudik, akkor szóljon. Énszerintem inkább rám fogni akartak. Semmi olyan konkrét dolog nem volt, amivel kapcsolatban próbáltak belőlem vallomást kiszedni. Hanem hogy sztrájkokat szerveztem, vasutasokat hívtam meg újságot égettem, na meg hát nem ismertem el a kormányt, meg követeltem a szovjet csapatok kivonását, ez egyfolytában, hogyan mondjam, gyötres, kínzás volt (*Ábrabám Ferenc, Szombathely*).

Egyszer bedobtak hozzám egy – rájöttem – spiclit. Addig én egyedül voltam, és tudtam azt, hogy a mellettem levő zárkával szoktunk beszélgetni a cserépkályha

mellett a falon. S akkor azalatt megszűnt minden. És akkor nem akartam együtt lenni vele. S akkor volt egy vitánk, és szidta az anyámat, hirtelen érzékeny lettem az anyámra, és akkor megtéptem a csajt, bejöttek az örök, és akkor a gumibottal én kaptam, nem a másik. S mondtam, hogyha nem teszik ki, kinyírom. Na most a nőt kivitték, s nem tették többet vissza, de éjszaka berúgták az ajtót, s amit én kaptam, az az enyém volt. Egyébként akkorát rávágtak a gumibottal az egyik fölemre, hogy azóta vagyok süket. S akkor még plusz kaptam három nap, 72 óra sötétet, s akkor levittek másnap, átöltöztettek a nyári ruhába, s levittek a pincébe, a vizes pincébe. Úgy hogy itt voltam három napig. Egy fok volt. Egyébként a börtönben mint elítéltnek is nagyon sok fegyelmem volt, sokat ültem szigorítottban, ami tulajdonképpen egy fapriccs, egy pléd, amit nappal kivettek, s mindig fűtetlen volt minden, volt olyan, hogy úgy átfáztam, nem tudom, fázott-e annyira, hogy a tüdeje reszketett. Én nagyon sokat. Hogy átfáztak a beleim, s egy évig ment a hasam. S hogy 15 csepp ópiumot, aláírásra kellett inni, kaptam 15 csepp ópiumot. De volt egy szlogenünk. Nem az az ember, aki adja, hanem aki állja. Adni könnyű. Csak egy mondat. Egy jól megfogalmazott mondat. Vagy egy sablonos mondat. Vehetjük, ahogy tetszik. De sok húsz napot ültem le (*Wittner Mária, Budapest*).

Ott is sok embert beszerveztek. Tulajdonképpen kétféle beszervezési módszerük volt, az egyik a zsarolás, a másik a kedvezmény. Azt mondták, magának tudunk lehetőséget adni, hogy a feleségével beszélőt kapjon, csomagot is kaphat. Hát ez is aljas, de vannak fokozatok. Akiket ilyen kényszerhelyzet elé állítottak, ezeknél is kétféle van. Az egyik, aki kényszerből jelentett megtörtént, hallott dolgokat, a másik, aki kitalált dolgokat. És volt olyan besúgó is, aki mást akasztófára juttatott. Ez viszont már nagyon sötét dolog. Amikor a saját életét úgy menti, hogy mások életét odadobja! (*Vanek Béla, Budapest*).

A föld alatt – a föld alatt voltak ezek az ávós kihallgató cellák – volt ottan egy kis szellőzőnyílás, amin éppen az udvarnak a szintjére lehetett kinézni, ott ajtók álltak. Na most mikor engem első éjszaka bevittek, akkor betettek egy cellába, de abban voltunk vagy harmincan. Aztán engem mint fejest – gondolom – kivettek, és betettek egy lukba, ahol a seprüket meg a vödröket tartották, egy olyan keskeny hely volt, nem igen lehetett ott csinálni semmit sem, s ott volt egy kis pad. Egyik reggel hallom, hogy „Horthy Miklós katonája vagyok, legszebb katonája”. Hát el nem tudtam képzelni, hogy mi történt. Fogtam magamat, és felkapaszkodtam arra a valamire, s pontosan ki lehetett látni a földszintre. Január volt. Le volt taposva a hó. Az emberek így sorban térdepeltek egymás mögött, de legalább tíz sorban, s közben jártak ezek a pufajkások, a fejüket ütötték, verték, s ordibáltak: hangosabban!! De én nem gondoltam arra, akkor még nem volt börtöntapasztalatom, hogy mire vall a cirkli. A cirkli az egy luk, kifele nem lehet látni, a pici nyíláson kukkolló. Észrevették, hogy én felálltam oda, fölkapaszkodtam, és láttam ezt a jelenetet. Kivettek. Nekigyürköztek ott vagy ötven, addig vertek, amíg el nem ájultam. Az volt az első verés. Utána még vagy ötvenet kaptam. Ötvenszer. Akkor még civilben voltam, tiszta vér lett az ingem. Eszükbe jutott, hogy az ing véres.

Tél volt, már február, kivittek a folyosóra, ott egy bidont odatettek, hogy mossam ki az ingemet. Hát akkor meg már nem nagyon jött ki a vér, mert bele volt feketedve. Akkor visszahúzták a vizes inget rám, s visszatettek a cellába (*Fekete Pál, Békéscsaba*).

Hol vagy XX. század! Hol vagytok ti évezredes emberi értékek? Emberség, civilizáltság, egymás méltóságának a tisztelete. Micsoda aránytalan helyzet: egyik oldalt a pribék, a teljes hatalom birtokában – ő bármit tehet: ütbet, rúghat, gyomorszájon vághat, eltörbet kart, lábat, hátgerincet, önérzetbe gázolhat, beverheti a fogaidat, ütlegelő pribéktársakat hívhat be, kiüthetik a szemedet, tönkretesznek az egészségedet, agyon is verhetnek! Nem felelnek senkinek a tettükért. És másik oldalt te, szerencsétlen, te nyomorgatott, te a falkának odadobott, odalökött áldozat, akivel bármit tehetnek, és te nem tehetsz semmit. Úgy érzed, még jajgatni, a fájdalmat kifejezni is méltatlan hozzád. A kiszolgáltatottságnak micsoda helyzete, micsoda állapota! És mindez „a világ legigazságosabb rendszerében”, a „néphatalom országában”, a dicső kommunizmus világbirodalmában. Micsoda ellentétek a magukról mondtak, állítottak és a valóság között!

Mi lesz veled emberke? Mi lesz veled, te, a hiénaarcot öltött gépezet szorításában vergődő emberi lény? „Te nyomorúságos, hatalmas, / te végzetes, te forradalmas, / te halálon is diadalmas / utód az Isten örökén!” Mi lesz veled, Ember?

Hónapokig fogság, vallatás. Én ösztönszerűen nagyon – ma már azt mondom – ügyesen védekeztem. Mindenben szót fogadtam, minden jogszabályt betartottam. Nem vertek meg egyetlen egyszer sem. A vasajtón keresztül hallottam, hogy hogyan gyötrik a többieket. Aki visszakiabált az őrnök vagy agresszíven követelt. Persze olyan is volt – a hangja után tudom, hogy nő volt – sírt, hogy hozzanak orvost, mert elvérzek. Te rohadt kurva, nem vérzel el, reggelig kibírod. Ez volt a stílus az ávo fogdájában, mert tulajdonképpen én a fogva tartásomnak a jelentős részén, az több mint egy hónap volt, a politikai rendőrség fogdájában voltam. Szörnyű volt! Akkor már nem ávo volt. Ott szándékosan gyötörték az embert. Tessék elképzelni, engem közel egy hónapig nem engedtek aludni. Éspedig úgy, hogy a folyosón nem tudom, hány cella lehetett, olyan 15–30. S a folyosón járt végig az emberkínzásra kiképzett őr, s ahogy elment a vasajtók mellett, mert vasajtók voltak, minden ajtóra rávágott a gumibotjával. Tehát ahányszor végigment, annyiszor ütötte végig az ajtókat. Éjjel. Ennek csak egy célja volt: gyötörni! Gyötörni! Kifárasztani idegileg. És az öreg barátomnak itt, Fehér Ernő bácsinak, össze is roppant az idegzete (*Abrahám Ferenc, Szombathely*).

A Tisza szállóban verték fel a tanyájukat, ott pincék is voltak, s akkor oda vittek be bennünket egy-egy „témában”. Én háromszor voltam összesen. Közben viszont főleg a bizonytalanság volt borzalom, ütöttek is bennünket, de állandóan halálra ijesztgettek olyan módszerekkel, hogy pl. volt olyan valaki, akit Bíró elvtársnak neveztek maguk között, s mondták, hogy Bíró elvtárs a biztos halálos ítéletünkön szeretne egy kicsit enyhíteni! Hogy mi higgyük el a velünk szembeni jó-

indulatot, s hogy mi ezen majd megghatódunk, és akkor valami használhatót mon-
dunk nekik... (*Solymosi József, Szeged*).

Az egyes számú cellába kerültem – vagy tizennégy cella volt az alagsorban
lent, mert magas földszint volt, középen kerengő résszel –, az udvar felől voltak
a cellák s a kihallgató termék. Ott egy fapad volt benne, deszkából készült fapad
fejvánkossal. Semmi a világon más berendezés nem volt. Ott levettem a téli ka-
bátomat, és akkor azzal takaróztam, csak úgy lehetett háton feküdve, s a kezeket
előre téve az embernek a hasán, így lehetett aludni. Na most az a szomorú dolog
volt, hogy naponta egyszer reggelente engedtek ki öt órakor mosakodni a vécére,
s egész nap hiába dörömbözött az ember, nem engedték ki, nem volt egy kübli
sem bent, semmi. Azt csináltam, hogy folyadékot nem nagyon ittam, hogy ne
kelljen kimenni a vécére (*Végső János, Baktalórántháza*).

A vallatás neheze itt volt a rendőrségen, amíg átkerültünk az ügyészségre vagy
a börtönbe. Itt volt a neheze. És ez volt a nagy megpróbáltatás, az embernek az
nem könnyű dolog volt, amikor valakit olyan körülmények közé állítanak. Elő-
vesznek egy pisztolyt, s én azt mondom, amit ők akarnak. Ez egy emberi gyarló-
ság, mi próbáltunk emberek maradni. De az eszméletét, ha elveszti az ember
a körülmények folytán, akkor nem könnyű dolog ezt átélni, túlélni. Voltak görög
partizánok, akik őriztek bennünket, akik annak idején eljöttek az országukból.
Nem mondom, hogy emberségesen, de hát ki kellett bírni. A családtól való elsza-
kadás, az borzasztó nehéz volt, kicsik voltak a gyerekek. Nem volt könnyű dolog.
Soha. Egy pillanatig sem... (*Deme Attila, Salgótarján*).

Egész éjjel kihallgatás volt, ahol én egy szál alsónadrágban ültem, jéghideg cel-
lában, és a kihallgatóm az megadta a megfelelő pontokat, hogy mire kell válaszol-
nom, és még gondolkozzak, hogy mi jut eszembe. Hát a hajnalig tartó kihallgatás
eredményeként nem jutott nekem semmi eszembe, mert semmi olyan dolgot nem
csináltam, ami főben járó bűn lett volna. S akkor bevágtak egy cellába, ahol már
13-an voltak, egy cella mérete 4x2 méteres volt, ebbe voltunk 13-an három szal-
mazsákkal, egy vödör az egyik sarokban, abba lehetett a dolgainkat elvégezni, és
a másik sarokban egy vizes kanna volt, amiből mosakodtunk, ittunk, mindent csi-
náltunk. Na, ott két hónapig voltunk ilyen körülmények között, minden második-
harmadik nap kihallgatások voltak. Persze az ember csak arra emlékezett, amit
a nyomozótól visszahallott, hogy a munkástanács jegyzőkönyvében benne volt, na,
arra emlékezett az ember. Ami nem volt benne a munkástanács jegyzőkönyvében,
arra természetesen nem emlékezett az ember (*Bürger Ede, Budapest-Achafenburg*).

Akkor kéthetenként jöttek a hozzátartozók, ott álltak sorban az utcán kint,
hogy fehérenemű/ruhaváltás. Hát énrolam lehúzták ezt az inget, összecsomagolták,
átnézték, hogy nincs-e benne valami, a fogdás mit tudta azt, hogy mér olyan. Ki-
adta az inget. A feleségem anyja az egy drága keménylelkű nő volt, egyenesen el-
ment vele Pestre. Kiszivárogtak a hírek, hogy borzasztóan vertek. Rettenetesen
verték. Volt, hogy meg volt bilincselve, ez a patent csukló, patentbilincs az egyik
kezén, a másikon nem volt, fel volt akasztva a falra, s ott verték két oldalról. Fel-
akasztva. Polgár Jánost. Meg is örült. Jelen pillanatban is Budán valamelyik elme-

gyógyintézetben van. Addig verték egyébként, mikor engem fölvittek oda vallasni, akkor azt mondták, hogy most jól nézze meg! Akkor már Polgár János nem volt eszméleténél, ott függött azon a kampón, orrából-füliből csorgott a vér, nem volt eszméleténél. Nyolc évre ítélték, de a börtönből az elmeorvosintézetbe került. A lényeg: az inggel felment a feleségem anyja, akkor volt ilyen is, hogy Kádár-iroda. Elrendelték, hogy vizsgálják ki az ügyet. Felvittek. Addig vertek, ameddig én megint a földre nem kerültem. Volt egy rossz bakancs a lábamon. Rám ültek, fölfogta az egyik, így fogta a lábamat, s a talpamat verte. Itt bevették, s akkor visszavittek olyan jó negyedóra múlva, mikor már ilyen dagadt volt, az első ütésnél elájultam már. Azt mondja: Micsoda? Magát megverték? Az anyósa viszi a véres inget a Kádár-irodába? Na, verték, vagy nem verték? Mit lehet erre mondani. Itt van a papír, írja alá, hogy magával a legjobb udvariassággal bántunk idáig. Most a hadtörténeti levéltárban megnéztem. Én írtam alá. Vélem, a legnagyobb udvariassággal bántak. Mindegy (*Fekete Pál, Békéscsaba*).

A feleségem elment a megyei kapitánysághoz, ott a fal mellé állították, másfél óráig ott állt – nyolchónapos terhesen állt ott a fal mellett – míg kapott egy cédulát, amivel kijöhetett a Sóstói útra. Hozott egy kis tiszta ruhát, azt ott leváltottam, és úgy ment haza (*Végső János, Baktalórántháza*).

Az egyik zárkatársam, egy rendőrőrmester arra kért, a gumibotütéseket számoljam meg a hátán. Ahányszor odacsapódott a gumibot, mindenütt véraláfutást hagyott, kb. 160-at számoltam meg. Azok az emberek, csendőrök, akik egyszerre tizenketten vagy tizennégyen érkeztek Devecserből, a számomra, míg élek, örök emlékezetűek lettek. Annyira, hogy közülük haton ájulatra estek a verés után, pedig erős fizikumú emberek voltak. Az őrzők megengedték, hogy a társak lefektessek őket a priccsekre, és ott a kemény deszkán térjenek magukhoz (*Bán István, Nyíregyháza*).

Mint mindenütt, itt is – ebben a szörnyű gépezetben – voltak emberek és nem emberek. Mint ahogy a hitetlenek közt is rejtőzködhöz egy-egy hívő, a mocsárban is vergődhet egy-egy apró pici, tiszta vízen felnőtt élet!

Amikor engem letartóztattak, akkor egy pécsi, a ciszter atyáknál érettségizett, jóképű ávos főhadnagy nagyon rokonszenvesen kezelte. Azt mondta nekem: Idefigyeljen! Ha maga el akarja kerülni azt, hogy össze-vissza verjék, akkor maga intelligenciájával tudja, hogy milyen határig vallhat. Mert itt ezeknek csak – nem azt mondta, hogy nekünk –, ezeknek vallomás kell, amit maga aláír. És ez mentett meg, hogy engem nem ütöttek, vertek. Egy éjszakát mondom el. Általában éjfélkor vittek el bennünket kihallgatni. És megindult a kihallgatás. Levették a bilincset az ember kezéről a kihallgatás termében. S akkor tudtam azt, hogy nekem vallani kell. És akkor rengeteg barátom volt. Én az Igazságügy Minisztériumban szolgáltam. A legelőkelőbb hely volt régen. Most is. És mondtam. Mondja a barátait, nem egyedül élt. Nem, mondom, sok barátom volt. Tëssék. S akkor mondtam azokat, akik már nyugaton voltak. Én nem tudhattam, hogy ők ott vannak.

És én tudtam, hogy ők ott vannak. Mondtam, mondtam, írt szorgalmasan. Adat, utca, név beosztás. És már akkor ott voltam vagy másfél órát, vagy egy órát legalább. Mondom, istenem, szorul a hurok. Mert már fogyok az anyagból, mert csak olyanokról beszéltem, akik Ausztriában, Franciaországban már kinn voltak. S akkor van a Szentírásban az Úrjézusnak egy ragyogó kis biztatása. Ne törődjete azzal, hogy mit mondjatok, adott esetben én megsúgom vagy sugalmazom nektek, hogy mivel védekeztek. S akkor ebben a helyzetben, ennek a feszültségben azt mondtam ennek a kihallgatónak, aki egy negyven-ötven év közötti iskolázott ember volt, hogy: Kérem, uram! Mert nem elvtársaztam. Mert nem volt elvtárs. Mondom, Uram, én magának annyit tudok csak mondani, hogy az én földi – akkor 32–33 éves ember voltam – sorsom az ön kezében van. Holnap reggel, ha úgy döntenek, én már nem élek. De én úgy halok meg, hogy én szent meggyőződéssel vallom azt, hogy van örök élet, folytatás. Van itten. És ha nincs, akkor én egy illúzióban éltem, és meghaltam, és semmi sincs. De ha van, akkor mindent megnyertem. Amit én rátettem erre az önök által illúzióknak, délibábnak minősített örök világra, ez nincs. De ha van, akkor minden az enyém. De most idehallgasson. Én kívánom azt, hogy ön hosszú életet éljen. Édesanyja, édesapja, aztán gyermekei, unokái társaságában, de maga is egyszer meghal. És maga úgy él, hogy nincs Isten. És a halál pillanatában találkozik az élő Istennel. Elcsendesedett. Összehajtotta a papírjait, s azt mondta: Mára befejeztük, majd holnap folytatjuk. Ez a holnap következett be. Na most. Megyek a cellába, ahol az én barátaim voltak, nem mind, de három legalább. És ezek összetörve jöttek a kihallgatásról. Megtalpalták őket, ami vérzéssel járt, a testük vérzett. Vért vizeltek. Volt egy, aki egy ragyogó, nem első, de másodosztályú vívó volt, stramm megjelenésű gyerek, nagyon jó megjelenésű és szögedi gyerek volt. Az is összetörtén jött meg. S amikor én bementem, beengedtek a cellába, s rajtam semmi nyoma nem volt az ütésverésnek, s akkor elkezdtek suttogni. Ez besúgó! Hát ez volt a fájdalmas. Perse rájöttek bizonyos idő után, hogy erről szó sincs. De maga az a tény, hogy én megvallottam a hitemet. Ez a tény, ez nekem egy fizikai intenzitást és egy isten oltalma alá kerülést jelentett (*Molnár Gyula, Budapest*).

Engem beszervezni nem tudtak. Akartak, csak nem tudtak. És ezen is sokat elgondolkodtam, amikor alá akarták íratni velem a papírt, s akkor én nem voltam zsarolható. És amikor én elolvastam, hogy bárkinek erről beszélek, egytől öt évig terjedő börtönbüntetést kapok államtitok megsértéséért, s akkor még én nem voltam elítélve. Az embernek a gondolata közben jár. Én tudtam egyidőben olvasni, s közben jár a gondolatom. S akkor mondtam: Te Jóisten, még el sem vagyok ítélve, s már van... S amikor végigolvastam, kicsit hátratóltam a papírt 21 éves szemtelen modorral, s mondom: És mi van, hogyha nem írom alá? És azt mondják – ketten voltak – maga még tárgyalás előtt van Wittner! Mondom, ezt tudom, ha nem mondják is. Nem kell nekem mondani. S akkor jött a fűzőcske... Mert az tény és való, hogy amit nem akartunk félresusogni. S ezek tudott dolgok lettek. És akkor végighallgattam, közben pergett az agyam, és akkor azt mondtam, hogy gyerekkoromban mindig azt tanultam, hogy a bizalommal visszaélni a legcsúnyább dolog. Maguk meg erre

kérnek. A másik? Én ide lejövök magukhoz. Van kinek elválni a torkát. S utána fölmegek a zárkába, és a nap 24 órájában ott vagyok vele, a kenyeret együtt kapjuk, és szembe kell nézni vele. Ez az, ami nekem nem megy. Mert előbb utóbb úgyis kiköp-ném. Akkor meg minek vigyem el. És én sokat elgondolkoztam ezen. Hogy engem az mentett meg attól, hogy így alá tudják íratni velem az ilyen szervezési papírt, hogy kicsi gyerek korom óta közösségi ember vagyok. És még utáltuk az árulókat. S a kollegában is, amikor középiskolás voltam, mi elintéztük magunk az árulókat. Vagy megszöksz, vagy megszöksz. Vagy jött a pokróc, osztán a szalmazsákba beletett lavór víz vagy a fölfele állított síkáló kefe, szépen beledolgozva a szalmazsákba, millió borsot tudtunk az ilyen embernek az orra alá törni. És miután én tényleg közösségi ember voltam, nem lettem volna képes egy ilyent megcsinálni. Nem lettem volna alkalmas rá (*Wittner Mária, Budapest*).

Megtörténtek a kihallgatások, konfliktusokkal, mert én úgy voltam vele, ismerve a pszichológiájukat, meg orvostanhallgató is voltam, úgy hogy észrevettem azt, hogy itt most kirakatper készül, s a törvényesség látszatára nagyon kényesen vigyázni fognak. És nekem mikor úgy szólt vissza a nyomozó, hogy az nekem nem tetszett, akkor közöltem vele, hogy ettől a pillanattól kezdve magával nem állok szóba. És ez odáig fajult, hogy már az ötödik vagy hatodik volt, mikor lehívtott a parancsnok, Szalma őrnagy, hogy itt a nyomozólista, most már ismer mindenkit, válasszon egyet, de ezzel végig kell csinálnia. És akkor már ismertem egyet, akivel aztán végigcsináltuk. Végigcsináltuk a dolgot, itt érdekes megemlítenem, mert nagyon legyezte a hiúságomat, hogy mindenütt kötelező volt megkérdezni, hogy akar-e vele együttműködni. Tehát spiclinek beépíteni. És egyik alkalommal föl hív engem a nyomozó, és Szegedi Tibornak hívták, és ott kávét hozatott, meg ez meg az. Na mondom, mondja már. Ide figyeljen Józsika, fiatal voltam, most kérdezni fogok magától valamit, de ne sértődjön meg. Mondom az Isten áldja meg, már olyan dolgokat kérdezett, régen a képére másztam volna, ha úgy van, de nem sértődök meg, kérdezzen. S akkor megkérdezte: akar-e velünk együttműködni. Mondom: Természetesen nem! Na most jöjjön ide. Odahívott az íróasztal másik oldalára, nézze meg, mi van az írógépben. Benne volt a papír, fel volt írva a kérdés, és rá volt írva a válasz, hogy nem. Én tudtam, én csak azért kérdeztem meg, mert nekem ezt kötelező volt megkérdezni. Na most utána, amikor végeztünk, az is jellemző volt, mielőtt elszállítottak, föl hívott ekkor, s akkor is ugyanilyen tisztoszi módon kérdezgette, hogy vagyok, mint vagyok, ez meg amaz, beszélgetünk ott. Mondom. Na most maga mondja meg, hogy mér hívtott? Aszondá, lehet, hogy ki fog röhögni. Olyan jó volt magával együtt dolgozni. Most elbúcsúzni, azért jöttem, hogy búcsúzzunk el. Isten tudja, holnap kit fogok kapni. És szenvedek itt vele. Maga nem mondott nekem semmi újat, de mégse tudok magára haragudni. Így. Nahát ott aztán voltak olyan kihallgatások, hogy hat volt körül. Hat nyomozó volt körülöttem, és azt bizonyítottam, hogy maguknak ez pünkösd királyság. Nem sokáig fogják húzni. Ott kétszáz ezer ember volt a téren, a Parlament előtt, ott egyértelműen kiabáltak, mire mondja az egyik, hogy én is ott voltam. Igaz? S mért nem kiabált, hogy maga nem azt akarja? Hát mintha

szíven szúrták volna, úgy esett neki. Hogy ő ott csenden volt (*Rácz József Sándor, Budapest*).

A nyomozóügyész közölte, hogy ami ellenem van, az nem elég a vád emeléséhez, de mondjak valamit magam ellen, mert ha nem, vissza kell neki adni a rendőrségnek. Gondoltam, ha egy éven keresztül nem mondtam semmit, akkor egy év után sem fogok mondani semmit. A sajnálatát fejezte ki, engem visszavittek a gyűjtőfogházba, ott olyan kezelés alá vettek, hogy bianco aláírtam a papírt, amit elém raktak. Akármit csinálhatnak, de ezt az ütést-verést, fájdalmakat nem tudtam tovább elviselni. Markóba visszavittek ugyanahhoz az ügyészhez, s az ügyész közölte, ez most már elég, hogy vádat emeljenek ellenem, de ilyen állapotban meg kell várni, amíg rendbe jövök (*Bürger Ede, Budapest–Achafenburg*).

Így volt, hogy ő írta, amit én mondok, s utána én írom alá, egyszer észrevettem, hogy aláírat velem, amit én nem is mondtam. Olyanokat írat alá velem. Most nem akarom ezt a kifejezést használni: Mit szarakodik, írja már alá! De el akarom olvasni, én ezt nem mondtam, honnan vette? Hogy ezt mondtam volna, és nem írom alá. Alá fogja írni! Mondom: nem írom alá. És akkor nem írtam alá. Addig provokált, addig provokált, azt mondta, hazudok neki. Mondom, na idefigyeljen! Ezt nekem még senki nem mondta, hogy hazudok, és maga az utolsó. Ettől kezdve énhozzám egy kukkot ne szóljon, hívja fel az őrt, küldjön le, mert megtalálom a módját hogy az ön főnökéhez eljussak, befejeztem, és amíg ön lesz a vizsgálóm, én belőlem se veréssel, se semmivel egy árva kukkot, szót nem fognak tudni kihúzni. És mától kezdve megkezdem az éhségstrájkot. Nem lesz maga ilyen nagyfiú! Nem reagáltam rá. Még provokált. Megnémut: mondtam, hogy nincs önnel beszélhiválóm. És akkor vacakoltak, hívta az őrt, leküldtek, jön a vacsoraosztás, nem fogadtam el a vacsorát, másnap reggeli, ebéd, nem fogadtam el a másnapit. Fogadjam el, az őt mondta, hát megtömnék, és a megtöméssel félre-nyeletik, és ott fullad meg! (*Ábrahám Ferenc, Szombathely*).

A hozzátartozók is – sokszor még fokozottabb intenzitással – végig éltek szerettük vergődését, szenvedését. Végigélték s megszenvedték ők is. Nemcsak lelkileg, hanem sor-sukban is, hiszen nebéz megpróbáltatások elé állította őket is a kor minden gonoszságával, minden embertelenségével.

Arra, hogy őt halálra fogják ítélni, igyekeztem nem gondolni. Tehát ezt mint lehetetlenséget kizártam a gondolataimból, de azért nem lehetett ezt teljesen el-lökni magamtól, mert akkor, amikor Gáli Józsefet és Obersovszkyt halálra ítélték azért, mert egy stencilezett újságot, az *Élünk* címűt csinálták, akkor rettenetesen megijedtem, mert hát Miklós is egy stencilezett újságot csinált a forradalom után. Na most utána Gálit és Obersovszkyt, végül is életfogytiglanra változtatták az ítéletüket, mert olyan nagy volt a nemzetközi felháborodás, akkor még az írószö-
vetség is mozgósította a külföldi írókat, úgyhogy ezt végül is megváltoztatták élet-
fogytiglanra, de akkor ezt muszáj volt. Egyébként pedig az ember váltig remény-
kedett mindenféle amnesztiákban. Egyáltalán, hogy eljussunk a perig. Én azt

hittem, hogy ha majd eljutunk a perig, akkor az ember tudni fogja, hogy mennyi évre ítélték, és akkor majd az szépen fogy, és hátha amnesztia vagy valami lesz. És a per előtt volt rettenetesen nehéz, az a másfél év, mert hát mondom, beszélni összesen kétszer sikerült, semmi könyörgés, kérelmezés, hogy az ember levelet ír-hasson, akkor megint egyszercsak abba hagyták, három hónapig nem lehetett írni, akkor az ember azt sem tudta, hogy élnek vagy halnak, rettenetes volt, annyira kiszolgáltatott volt az ember, és annyira nem lehetett semmit sem csinálni. Na mostan az ügyészség akkor olyan úriemberekből állt, és azok folyton ígértek mindent, ővelük a Livi néni, Miklós édesanyja tartotta a kapcsolatot, de ezek nem tudtak semmit sem csinálni, én meg Miklósnak az előadójával, Könczöl Istvánnal tartottam a kapcsolatot, aki sok mindent érdekes módon megtett, amit másoktól sose hallottunk, fölhívott engem, hogy Miklós a születésnapomra minden jót kíván, amit nem szoktak megcsinálni. Nekem az volt az érzésem, valamilyen módon még ezt a Könczölt is, akkor egy fiatal őrnagy volt, később alezredesként ment nyugdíjba, szóval az volt az érzésem, valamilyen módon őt is lefegyverezte Miklós, közben gyűjtötte az adatokat arra, hogy minél több legyen a számláján (*Halda Aliz, Budapest*).

Azok a levelek, melyeket a bátyámtól kaptam, azok nem csak olyanok voltak tulajdonképpen, hogy tartsák bennem a lelket. Mert jobb szót nem találok, hanem arra is számítani kellett, én is amikor küldtem ki levelet, vagy amit ő küldött be, hogyha esetleg illetéktelenek kezébe kerül, nehogy nekem vagy akár neki is ártsanak vele. Nagyon körmönfontan köllött szövegezni a leveleket – cigarettapapíron történt ez a levél, a cigarettapapír mindkét oldalán – tehát volt olyan, amikor nyolcoldalas levelet kaptam a bátyámtól cigarettában, szabad volt beküldeni cigarettát a feleségemnek, a cigarettából a dohányt kiszórták, beletették ezeket a leveleket, a végén tömtek be egy kis dohányt, leragasztották a csomagot. Később volt olyan, hogy beszélő. Havonta egy beszélőt adtak, ami azt jelenti, hogy egy folyosó volt, én abban a részben voltam a rács mögött, a feleségem emitt volt, és akkor úgy beszélünk, hogy az őr meg járkált közben. De ennél a beszélőnél, amit az ezredes ígért meg, az olyan volt, ha én ott ülnek, a fürdőszobának annak a sarkában volt a szék, azon ült Editke, mellette is állt egy őr, mellettem is állt egy őr, figyelmeztettek bennünket, hogy az ügyel kapcsolatosan nem beszélhetünk semmiről, csak gyerekről, családról. Ilyen (*Márton András, Budapest*).

Én próbáltam folyton ostromolni a Gyorskocsi utcai börtönt, bár az ember csak addig az ablakig jutott, ahol azt mondták, hogy nem, nincs itt, nem tudnak róla. Ettől függetlenül folyton odajártam, s végül is sikerült valamikor karácsonykor csomagot beadni, ami borzasztó nagy dolog volt. Ezt a Horvát Zoltán, a szociáldemokrata vezér, aki ugyancsak ült a Rákosi-éra alatt valami három évet, mert nem akart belemenni az egyesülésbe, ő intézte el, hogy akkor bevettek tőlem egy csomagot, ami természetesen nagy öröm volt. Nekem is és Miklósnak is. Ő másfél évig volt a börtönben, és ez alatt az idő alatt én kétszer beszéltem vele. Két beszélőt kaptam, az egyiket, amelyen egyedül voltam fenn nála, és hát a másikat pár hónappal később, amikor a mamájával voltunk bent (*Halda Aliz, Budapest*).

Mindez csak erősítette a bent levőket, hogy nincsenek egyedül, hogy szeretteik nem feledtek meg róluk, de a tényeken mit sem változtatott. Nagyobb erők kezében volt a sorsuk. Az történt velük, amit azok akartak, amit azok róluk eldöntöttek. Ami az ő érdekeiket szolgálta. Az ember, a szenvedő ember kicsi, nagyon kicsi volt azokban az időkben.

TÁRGYALÁSOK, ÍTÉLETEK

Tárgyalóterem – látszati demokrácia – egyik oldalt a nagytiszteletű taláros testület, az igazság letéteményesei és védelmezői, a teljhatalmú döntnökök, ítélkezők elevenek és voltak fölött, másik oldalon a bűnösök, akik bűneikért felelnek, akik a per, az éppen folyamatban levő per vádlottai, és akik felett ítéletet fognak kimondani „törvényes keretek” között. Eljátsszák a cirkuszt, vádolnak és védenek, ítélkeznek és elítéltetnek. Vannak, akik majd innen siralombázba kerülnek, de nem írják meg majd utolsó levelüket kedveseiknek – mint ama hajdani tizenhármak –, nem búcsúzhatnak el tőlük, nem tárják ki lelkiük tisztaságát, nem hagyhatják hátra utolsó gondolataikat, mert ez a fennkölt testület bár törvényes keretek között működik, de a másik oldalon nem ember áll, aki bár gyarló lény, de emberi lény, akinek vannak gondolatai, érzelmei, akinek lelke van, akit valakik sirathatnak, akit valakik szerethetnek, akit majd valakik gyászolni is fognak. Az elítélt majd nem fog elbúcsúzni a szeretteitől sem szóban, sem írásban, mert a legmagasabb fokú társadalmi rendszerben ez nem jár ki neki. Mert ő kezét emelt eme magaságos hatalomra, rátámadt a „jóra”, a tévedhetetlenre, és hát neki nem jár ez. És nem jár pap, aki feloldozhatná bűnei alól, mert ez a rendszer ateista, ez a rendszer nem ad a babonákra, ez a rendszer tagadja az istent, mert ő magát hiszi isteninek. Az is lehet, hogy hozzátartozói sohasem fogják megtudni, hogy mi történt vele, vagy hogy hol van eltemetve, illetve elhantolva, mert még egy becsületes sírbely, koporsó, végtisztesség sem jár neki! Magyarország egykori miniszterelnökének, hadügyminiszterének, a tizenéves gyermekeknek nem jár koporsó sem, nem jár a hagyományos keresztény, de hogy csak keresztény, már a primitív népeknél is minden elmenőnek kijáró tiszteletadás, búcsúzkodás. A közösség búcsúja az elmenőtől, a szerettek búcsúja, nem, nem jár, mert ők azt nem érdemlik meg! Mert ők a nép ellenségei, és a nép ellenségei azt érdemlik, amit kapnak. A további ütlegetéseket, a kényszermunkát, a halálukig való megpecsételt sorsot, ha még életben hagyják őket bíráik. Bíráik, akik az Igazság letéteményesei. Ők az igazak! Ők a törvény keze! És a törvény pallosa!

Arad óta, 1849 óta fejlődött az emberiség! S ide jutott!

Ide jutott Árpád népe, a törvényalkotó első királyunk, Szent István népe, Balassi, Csokonai, Vörösmarty és Petőfi népe. Ide jutott az erkölcs, ide jutott a szellem, ide jutott az emberség. Varjak kárognak a humánnum, az emberi tisztesség, a jóság, az egymás iránti tisztelet, a magunk, a népünk tiszteletének hullája fölött.

A tárgyalás borzalmas volt. Akkor természetesnek tűnt, hogy el vagyunk szakítva, annyi per volt akkor, hozták a rabkocsival a rabokat, neves színészeket, Mensáros Lászlónak is itt volt a tárgyalása, azt is bilincsben, őket is mind bilincsben, ez természetes, de az, hogy az ügyész egy traktoros fiatalember volt, annak semmi végzettsé-

ge, úgyhogy a valódi jogászoknak a haja az égnek állt! A bíró, annak sem volt végzettsége, nem az volt a neve, hogy statáriális, mert akkor gyorsan kellett volna tárgyalni meg ítéletet hozni, de a módszer, a hozzáállás, az a tömény rosszindulat. És Jóskánál ugye az volt a probléma, hogy értelmiségi, tudta, mit csinál, nem vitték félre, hanem tudatosan benne volt, és ezt nem tudták megbocsátani. De aztán Pesten is a Fő utcában a második tárgyalás az is elég borzalmas volt, de még ott is túlzásnak találták az itteni ítéletet, úgyhogy megfélemlítették, mert gyakorlatilag semmit, annyit csináltak, hogy szórták a röplapokat, hogy a barátait hozzák haza a Szovjetunióból. Akiket kivittek, és hát azt, hogy a rendszert ne szolgálják, sztrájkoljanak, ne menjenek ki az utcára. Volt egy nap, amikor hirdették, hogy mindenki maradjon otthon, senki az utcára ne menjen ki, s akkor még ezek a felhívások olyan 80%-ban sikeresek voltak. Ahogy az idő ment előre, nőtt az emberek félelme is, meg hát az emberi természet olyan, hogy a nagyobb erő irányában elmegy (*Hevessy Józsefné Szitha Zsuzsa, Debrecen*).

Elsőfokon életfogytiglanra ítélték, az ügyész halált kért. Itt ebben az ítéletben gyakorlatilag nem tudtak felhozni semmit ellenem, de el kellett tenni láb alól engemet, az ügyész bár halált kért, utána három nap múlva elhallgatott, és visszavonta a fellebbezést. Bekerültünk Budapestre. Budapesten a Katonai Népbíróság másodfokon tárgyalta volna az ügyünket. Mi történt. Miután mi megtudtuk, hogy az itteni ügyészség – az volt itt, hogy halált kér, ez meggondolta magát, és visszavonta – tehát egyszer visszavonta az ügyész a halálos ítéletet. Bementünk a másodfogra. Ott a mi csoportunkban volt egy Nyilas főhadnagy nevezetű 15-öd rendű vádlott, aki katonai ügyész volt. A katonai ügyészségen megbilincselve, 15-en összekötve, vezető állt elől-hátul, kijön egy főhadnagy, szétnéz így, s egyenesen odamegy ehhez a Nyilas főhadnagyhoz. Hát kisült, hogy ezek együtt végeztek a jogon, annak idején volt, hogy a jogon lehetett végezni katonaruhában, kaptak valamit. S azt mondja: hát te itt? Melyik ügyben vagy? Hát a Fekete-ügyben. Huj, idefigyeljete! Az első hármat fellögejték. A Tóth hadtestparancsnokot, a Fekete Pált, a tanárt meg ezt a Lacit. Azonnal vonjátok vissza a fellebbezést, mert az ügyész is visszavonta, így nem lesz tárgyalás. Érdekes, bementünk mind, ott ült ez a Gyurkó, ez egy vérengző fenevad volt, vezérőrnagy. Az első dolog az volt, megnyitom a tárgyalást, elsőrendű vádlott, mondja a nevét, igen, igen. Visszavonom a fellebbezésemet. A másodikon. Tóth alezredes. Én is visszavonom. Mind a tizenheten visszavontuk a fellebbezést. Mivel sem az ügyész nem fellebbezett, sem mi nem fellebbeztünk, erre a bíró felállt, akinek megmondom őszintén, az egész dolog nem volt ínyére, azt mondta, kérem szépen jöjjenek el az ítélet, a tárgyalást befejeztem. Felugrott az ügyész, tiltakozom, törvénytelenység ez meg amaz. A bíró azt mondta: Kérem, más lapra tartozik, vezessék el a rabokat. Elvezettek. Erre a Békés megyei pártbizottság, amikor megtudta ezt a dolgot, ellenem pótnyomozást rendelt el, hogy én Battonyán több katona és civil társaságában felrobbantottam egy katonai szelvényt. Életemben nem voltam Battonyán, Magyarországon soha nem robbantottak föl semmilyen szerelvényt '56-ban, sehol, egyetlenegy helyen sem (*Fekete Pál, Békéscsaba*).

Megkérdeztem, a nyomozót a búcsú után, hogy na, mondja meg, mit kapok. Hát egy tízessel megússza. Na most akkor elkövetkezett a tárgyalás. Hát a tárgyalá-

son az én betegesen örökölt, meg az Isten tudja honnan szerzett igazságérzetemmel én ma is azt mondom, hogy én többet tettem a tárgyaláson '56-ért, mint a harc közben. Mert én ottan szemináriumot tartottam, el is ítélték, életfogytiglanra ítélte a bíró, a nyomozó itt volt, mondom, na maga ne tippeljen, maga nem tud tippelni. Na mondom, ne haragudjon, maga nem tud tippelni. Így hát arról nem volt szó, hogy maga a bíróságnak is szemináriumot tart. Még volt a Fő utcán? Maga ezért kapta. Erről nem volt szó. Az életfogytot... Ott elhangzottak az ügyészi, az ügyvédi, aztán az utolsó szó joga, utána kihirdették az ítéletet. Egy halál a csoportban és négy életfogytig. Egy Balogh László nevű úr kapta a halálos ítéletet. Mert állítólag a Baross téri csoportból elkísért egy ávóst a Corvin közbe. És annak a sorsa ismeretlen, tehát valószínű, hogy megölték, és ezért ő a felelős. Nem kellett indok, az ítélet indoklása a második ítélet indoklása, meg az elsónél is, úgy hangzott el, hogy azt mondta a bíró, a Tucsek Gusztáv, hírhedt halálbíró, hogy nem kell bizonyíték, mert bebizonyította, hogy kitűnő szervezőképességgel rendelkezik, és elég esze is van ahhoz, hogy bebizonyítsa, amit ő állít, következőképpen ennek a csoportnak a vezetője kellett legyen, és ezt bizonyítja, tehát nem részvétellel, hanem vezetéssel vádoltak. Keményebb volt a másodfokú ítélet, ezt érdemes megjegyezni és kihangsúlyozni. Mikor itt az elsőfokú ítélet megtörtént, azt mondhatták az ügyvédek, azok a bizonyos dupla nullás ügyvédek, az országban csak húsz ügyvéd védhetett, akik szegények, hát nem sokat segítettek. Az a szigorúan titkost jelent másodfok előtt két héttel... Azt mondták az ügyvédek, fiúk, csak nyugi, ennek az ítéleteit nem szokták súlyosbítani. Én is úgy nyitottam az ügyvédnek, amikor eljött hozzám, az évek nem számítanak, vigyázzon az életemre (*Rácz József Sándor, Budapest*).

S egy újabb vallatás kezdődött két hónapon keresztül. Irtózatossággal megcsinálták a vádiratot. Négy tanú állította, hogy én ott voltam, én irányítottam az eseményeket, én adtam ki az utasítást a robbantáshoz. Mondtam neki: Soha az életben nem láttam ezt az embert! De ez már-már valami rab volt, rabruhában jöttek, valószínű attól függött az élete, hogy mit mond. És kérem szépen új per volt. Halálos ítéletet kért az ügyész rám. Ennek alapján. Én már annyira ki voltam készülve, ami csak a számon kifért, mindent megmondtam. Aljas, becsstelenek, gazemberek. Soha az életben nem láttam a tanúkat. S erre mit mondtak? Nem enyhíthető életfogytiglan. Vigyék el! Ennek alapján voltam én még '89-ben is életfogytiglanos. Ezt a tárgyaláson mondta a bíróság. Ez egy harmadik tárgyalás volt. És ebben már csak én voltam egyedül. Aztán kiderült, hogy a Békés megyei Pártbizottságban Kalkó, Pielik, K. Nagy és a Farkas ezek szedték össze ezeket a tanúkat, hogy ingemet eltegyenek láb alól (*Fekete Pál, Békéscsaba*).

További másfél hónapig kellett rendbe jönnöm, megkaptam a vádiratot, a vádiratban olyan dolgok voltak, aminek egy részét elismertem, és el lehetett ismerni, mert ez bizonyított volt, s én sem voltam tagadásban, a többiek olyanok voltak, hogy szinte nevetségesek. A bíróságon amikor megkezdődött a tárgyalás, az első nap aláírtam volna két évet, hogyha tárgyalás nélkül elítélnék. Szerencsére a másodnapon, amikor a vád föl akarta vonultatni a tanúkat, a tanúk olyan szépen

egymás ellen beszéltek, hogy nem volt jogalap ismét az ítélethez, de mivel egy esztendő s egy hónapot leültettek már velem, hát nem lehetett ezt semmisnek venni, hát elítéltek egy esztendőre és tíz év jogvesztésre. Gyakorlatilag azt jelentette, hogy elvették az akkor még friss diplomámat, elvették a jogosítványomat, az útleveletemet, úgyhogy de facto lehetetlenné tették, hogy valamit is a saját szakmámban csináljak (*Bürger Ede, Budapest–Achafenburg*).

Volt valaki, aki vádló tanúnak volt meghíva, egy könyvtáros az Egyesült Izzótól, és az ahelyett, hogy azt mondta volna, hogy utána az emberek szervezkedni kezdtek, azt mondta, hogy amikor Dombi beszélt, utána hajlandók voltak felvenni a munkát. Egy vadidegen ember volt. Tizenkét évet is kaphatott volna simán, és hát gondold meg, hogy ottan azért, ahogy én özvegyen is tudom, hogy nagyon nehéz özvegynek lenni, de hány ember van, vagy asszony van, aki néhány évet élt csak férjjel, feleséggel, és bennem soha nem volt olyan, hogy nyomorúságom ellenére csak arra gondoltam, hogy túléljem, és csak én éljem túl a dolgokat. Mert közben embereket végeztek ki, és ott maradtak árván családok, és szörnyű dolgok történtek, én örültem annak, hogy élek, hogy Dombi is él, hogy az emberek nem hagytak el engem, senki ellen nem éreztem gyűlöletet, csak fájdalmat, hogy én alig bírom ezt az életet, és ugyanakkor másoknak százszor ilyen nehéz élet jut! Tehát amikor kijött Dombi, akkor se tudott igazán boldog lenni! (*Varga Domokosné Stoze Magda, Budapest*).

Az én tárgyalásomra egy-két bátor ember eljött igazat mondani. Elzavarták őket! Volt köztük zsidó és kommunista, a kórház gondnoka, aki látta a törvényszéken azt a rabszabadításos esetet, meg akarta mondani, hogyan történt, megfenyegették és ki-dobták. Aztán később visszahallottam, gyűjtötték ellenünk a tanúkat, és voltak olyan párttitkárok, 20 évesek, akik azt mondták, lehet ellenforradalmár, de semmi rosszat nem tudunk róla mondani. Mindegy volt. A bíróság előtt nem számított semmi más, csak a megtorlás szándéka, feladata (*Latzay András, Tapolca*).

Itt is naiv voltam. Az elsőrendű vádlott Kovács István vezérőrnagy, vezérkari főnök. És Dachauban volt. Mondjak még mást? Én voltam a másodrendű vádlott, harmadrendű vádlott Zólyomi ezredes, most halt meg, éjjel, Jancsi. Zólyomit kivégezték. A piliscsabai ezredparancsnok. Ő is azt hiszem 12 évet kapott, de '63-ban szabadult. Én mindig úgy tudtam, hogy az elsőrendű vádlott kapja a leg súlyosabb ítéletet. Az elmondta az eseményeket, s figyeltem, hogy ő miket mond, hogy azért én szinkronban legyek vele, s mikor azt mondták, hogy két és fél év, én már attól kezdve nem is voltam ott a tárgyaláson jóformán, mert mondom, ha az elsőrendű két és fél év, már másfél évet ültem vizsgálati fogságban, akkor most már azt mondják, kapok két évet, de másfelet leültem. De mondom, azért igyekszem, úgy beszélni, ahogy a Kovács beszélt, mert akkor én már egyenesen hazamegyek. Hogy meg lesz lepődve Editke, amikor csak beálltok! És odahaza, s milyen érdekes lesz. Mikor azt mondja a bíró, hogy tíz év. Így csináltam: hö. Ez csak úgy kitört belőlem. Nem lesz ez magának olyan nevetséges! Majd meglátja! Föl sem tudtam magamban dolgozni a tíz évet. Egy jó darabig. Ez egy hülyeség. Még papíron nem is láttam, biztosan csak ijesztgetnek. Ha a Kovács ennyit ka-

pott. Zólyominak is mondták, hogy tíz év. Hát Zólyomit kiküldték a Rádióhoz, hogy csináljon rendet, végiggondoltam, azért én is csináltam egy-két dolgot, ha azt megtudják, mert a vizsgálati anyagokban benne volt, hogy a szomszédos lakatnyát kiürítettem, meg ilyenek, szóval úgy, hogy azért olyan nagyon sok jóra nem számítottam, de ha Kovács két és fél évet kapott, ezek csak játsszák az eszüket. Minálunk ez volt a legsúlyosabb, 12. Solymosi János alezredes, a piliscsabai gépesített ezred parancsnoka, az kapott 12 évet. A vádpont: A népköztársaság államrendjének megdöntésére irányuló mozgalomban való vezető szerep. Aztán engem mint hivatásos katonát fegyverrel való visszaéléssel, ilyesmivel vádoltak. Az hogy megdöntésére irányuló mozgalomban vezető szerep, ez egymagában elég, ezért végeztek ki embereket. Anélkül, hogy esküszegést vagy valamit csinált volna. Az az érzésem, abban, hogy én tíz évet kaptam, abban, hogy nem '63-ban szabadultam, hanem '62-ben, Erdei Ferencnek a kezét látom benne, mert azért Erdei akármennyire kegyvesztett lett, de az ő szavára azért adtak. Az, hogy elindította a sorsomat, meg megmentette az életemet, biztos, hogy Erdeinek abban szerepe van (*Márton András, Budapest*).

Mi magunk, a Forradalmi Egyetemi Bizottság, befogadtunk ávós tisztet, aki menekült, féltette az életét, a pincében őriztük őket. Azt ígérte nekünk, hogy ő rendelkezésünkre bocsátja majd azokat az iratokat, amelyek az ávéhánál voltak, és elküld azokért egy csomó embert. Ígérte, gyalázatára. Amikor leverték a forradalmat, 4-e után, amikor én egyik helyről a másikra menekültem, akkor én egy félig földalatti mozgalomnak az egyik tagja lettem, ez a Demokratikus Ellenállási Front, akkor ez az ávéhás hozta utánam az embereket, akiket menekítettünk, és amikor a tárgyalásra került a sor, az egyik koronatanú ő volt. Igyekeztek beépülni ezek mindenhova. Ezek jöttek, mint megijedt nyuszigyerekek. És ezektől a megijedt nyuszigyerekekről kiderült az is, hogy ezek nemcsak a magyar ávéhának a szolgálatában voltak, hanem a szovjet elhárítás szolgálatában is. Tudniillik amikor a tárgyaláson be kellett mutatkozni, elmondta a beosztásait (*Molnár V. József*).

Én is ültem olyan rabtársakkal, akik valóban azon igyekeztek azokban a napokban, hogy akik megérdemelték volna a tömeg dühét, hogy azokat megóvják, s hálaból aztán leültették őket mit tudom én másfél évre, két évre, két és fél évre, holott semmit, de semmi rosszat nem csináltak. Próbálták kordában tartani az eseményeket, hogy ne szabaduljon el a pokol (*Buda Ferenc, Debrecen*).

Volt egy tanár, Lénárd Bandi, 14–15 év, Szántori Kálmán nyolc, aztán így lefele: három kettő egy. Haláltól egy évig volt kiszabva a penzum. Ennek az édesapját a Horthy-rendszerben elítélték vagy kivégezték, megölték, még munkásmozgalmi háttere is volt ennek a gyereknek (*Deme Attila, Salgótarján*).

Ugyanazzal a tényállással elítéltek előbb Győrben hat hónapra, utána rohasztottak további több mint egy évig a Gyűjtőben, akkor egy felső tárgyaláson ezt megsemmisítették, visszavonták. Utána az Írószövetség elnöke, Dobozi írt egy mocskos cikket a tapolcai náciokról, a hős kommunistáknak a fasiszták elleni fellépéséről, s erre csinálták meg a bulit. Úgyhogy egyszer el voltam ítélve öt évre, utána a tanácsi tárgyaláson rendelték nekem 8 évet, azt az ügyész nem fellebbezte

meg, csak én, ezután kaptam felső fokon Lebényitől, aki osztogatta a kötelet. Attól kaptam meg a 15 évet. Aki az első tárgyalásokon védett engem, az egy rokon fiú volt, Baloghnak hívták, nagyon ügyes fiú volt. Ez megtudta tárgyalás előtt, ha már nem ő védhetett, hogy előtte való napon elhatározták a kötelet nekem, és elrohant az ügyvédhez, aki védett, hogy vonják vissza a fellebbezést, mert akkor nem ítélnének halálra. És mikor én is éreztem a veszélyt, Burjánnak hívták az ügyvédet, megkérdeztem: nem kéne visszavonni az én kérelmemet? A maga kompetenciájába én nem szólhatok bele, és akkor nem vonta vissza. Nem, nem. De tudta, tudta, hogy fel akarnak akasztani (*Latzay András, Tapolca*).

Gyimes Miklós nagyon rendesen viselkedett a tárgyaláson. Nem külön tárgyaltak engem, egy csoportban voltam. És tanúként volt jelen, én nem tudom, hogy akkor ő tudta-e, hogy halálra ítélik, vagy nem, tanúként jelen volt a kihallgatáson, de arra emlékszem, hogy azt mondta, ez az egyetemista Molnár József rosszul emlékszik arra, hogy ő írta azokat a cikkeket. De jó szándékkal. Azokat a cikkeket én írtam. Vegyék figyelembe, hogy egyetemistával állnak szemben, és egyetemista szeret dicsekedni. Vállalta. Elhitték vagy nem hitték el neki, az más dolog, de számomra az döbbenetes volt. Olyant vállal, amit nem ő követett el. Kitűnt a jó szándéka. Ez volt az egyetlen találkozásom vele. Január 23-án tartóztattak le. Addig megjelent a lap, sőt, még utána is. Márciusban újrakezddjük! Jelszó volt. Ezt is a mozgalom szervezte (*Molnár V. József, Budapest*).

Debrecenben egyébként 99 embert zártak börtönbe, Halálos ítélet Debrecenben nem volt, de életfogytiglani és 15 éves volt. A gyerekek – tízen voltak, tíz gépipari diák –, akiknek a története ugyanaz, mint Mansfeld Péteré, annyi különbséggel, hogy ők megúszták. Tulajdonképpen ők romantikus gyerekek voltak, s azt gondolták, jó lesz a fegyvereket eldugni, majd jók lesznek. Mansfeld a sógorát akarta kiszabadítani, letartóztatták, egy rendőrt elfogtak, elvették a fegyverét, és ezért megölték őt (*Filep István, Debrecen*).

Egy szerencsétlen ember, egy orvos fényképezett, aki a megyei pártbizottságnak a hivatalos orvosa volt, méterszámra készítette a filmet az atrocitásokról, s akiket a későbbi vizsgálat fel tudott fedezni, azonosítani tudott, húsz főt és egy nőt, azokat bíróság elé állították, és a 21-ből Tucsek 14 főt halálra ítélte. Végül Vida, a másodfokon népbírói ítéletet tartott, és a 14-ből hetet ítélte halálra, a többiek életfogytiglani börtönt kaptak. Szerencsétlenségemre július 22-én, mikor ezeket kivégezték, még a Kisfogházban én a nyolcas zárkában voltam, s az úgynevezett siralomzárka az 1–2–3-as zárka volt. Onnan vitték ki azt a hat embert, akit azon a napon, 22-én akasztottak fel. A hetedik még nem töltötte be – egy Lengyel nevű – a tizennyolcadik életévét, megvárták a szeptembert, és szeptemberben akasztották fel. Engem 22-én elvittek a kisfogházból, s jártam a magam kálváriáját, ahogy elmondtam, gyakorlatilag Miskolc városra ez a szörnyűség reányomta a bélyegét. A színház küldte a maga emberét, egy Nagy Attila nevű színészt, aki aztán később 12 évi börtönt kapott. Azok a színészek, akik odaálltak újságíróként, lettek a belvárosi forradalomnak a vezetői. A rádióknak egy Nagy Barnabás nevű horthysta tiszt, műszaki főhadnagy, nagyon jól képzett mérnökember lett a veze-

tője, és ez a miskolci rádió közvetlenül a nyugati rádiókkal tudott kapcsolatot tartani. Ennek Nagy Barna volt a vezetője, életfogytiglani börtönt kapott, de 1961-ben Tökölön meghalt, súlyos gyomorfekélye volt, és ebből nem tudták kigyógyítani. Úgyhogy a börtönben halt meg, s ott temették el valahol a tököli rabtemetőben. Találkoztam vele, de benn a városban, nem kint Tökölön, akkor vittek engem is vizsgálatra, 1961-ben (*Bán István, Nyíregyháza*).

A megyei munkástanács tagjait börtönbe csukták. Mondvacsinált pereket kreáltak a barátaimmal szemben, a volt megyei munkástanács tagjai 5-től életfogytiglani büntetést kaptak. Nagy részük az 1961-es amnesztiával hazakerült, kiengedték, de hát egész életükben itták a levét, az eredeti állásába senki sem került vissza, s elég keserves volt a sorsuk. Úgyhogy ezek a megtorlások bizony éltek. Azon kívül sok embert felakasztottak Miskolcon azok közül, elsősorban akiket fényképről vagy egyébről be tudtak azonosítani. Kb. olyan tíz-tizenöt főt akasztottak föl, zömével emiatt az eset miatt (*Csorba István, Miskolc*).

Nem öltek itt meg senkit sem a forradalom előtt, sem a forradalom közben, se a forradalom után, kivéve a repülőgépről gépágyúval, akiket megöltek, megsebesítettek. Patkó Gyula és társai vezérletével a tűz utáni napokban megszervezték a nemzeti bizottságot, és kezükbe vették a helyi közellátásnak az intézését. S a köznyugalomnak a biztosítását. Na, őket büntették meg. Sem a felvonulás és nagygyűlés szervezőit nem büntették meg, sem azokat, akik lőttek, csupán azokat, akik a békés rendet biztosították utána (*Tajti Erzsébet, Tiszakécske*).

Súlyos ítéletek voltak, Perbíró életfogytiglant kapott, a helyettese, ő azt hiszem, nyolc évet, ilyen 8 év 5 év, 6 év, aki most a POFOSZ elnöke, Vasvári Vilmos, ő itt volt akkor Szegeden katonatiszt, hadnagy, ők megalakították az operatív katonai csoportot, ő hét évet kapott, a bajtársa, aki szintén Szegeden volt, Forgács Laci ő nyolc évet. Én egy évet ültem le, Tökölön voltam, egy internáló tábor volt, nekem nem volt bírósági ítéletem, nem is vittek bírósági ítélet elé (*dr. Fejér Dénes, Szeged*).

Egy hétig időztem ott egy egyes cellában, az utolsó éjszaka raktak be hozzám még egy gyereket, aki nálam is fiatalabb volt, 18 évet sem töltötte még egészen. Valamelyik Debrecen környéki faluból hozták be. Hát te mér vagy bent? Asszonya, hát a forradalom miatt. Hát mit csináltál? Kimentem egyik éccaka a határba, azt elvagdaltam a telefonvezetéket, hogy ne tudjanak a kommunisták telefonálni. Aztán jól megrugdosták, megpofozták, nem tudom aztán mi lett szegény fiúval (*Buda Ferenc, Debrecen*).

Rajtunk voltak az ávéhások. Erről kevés szó esik, ezek az ávéhások beépítve mindenhol ott voltak. A mozgalom felgöngyölítéséhez kellett az, hogy belülről tudják mozgatni. Tudjanak mindent (*Molnár V. József, Budapest*).

Ezek a gyerekek középiskolás diákok voltak. S ezek november 4-én elrejtettek fegyvereket, és egy év múlva megtalálták. És utána elítélték ezeket a gyerekeket tíztől tizenöt évig terjedő börtönre (*Filep István, Debrecen*).

Vannak közöttünk, akikkel egy perben voltunk, együtt követtük el a bűncselekményt idézőjelenben, de soha életemben nem találkoztam velük. Hát ez egy kreált

dolog volt. Tudjuk akkor, hogy milyen körülmények között hozták az ítéletet, és akkor utána még egy darabig szabadlábon voltam, és 57 októberében volt a tárgyalásom, ahol három évre ítélték el. Hát ugye ez, ha nézem a három évet, népköztársaság elleni bűncselekmény, fegyveres összeesküvés, gyakorlatilag ez halállal büntethető kategória volt, s a három év az ajándék volt, de hát jogilag nem állt meg itt semmi. Úgyhogy én aztán utána kerültem Balassagyarmatra. (Salgótarján, amelyik még milyen ítéleteket kapott?) Az elsőrendű vádlottat halálra ítélték, Minaríknak hívták. Ő volt a megyei Forradalmi Bizottmány elnöke, egy tanárember volt, ízig-vérig kommunista, és nem tudták az ítéletet végrehajtani, mert megszökött, tudomásom szerint később a francia kommunista pártban tevékenykedett. Tehát érdekes szituáció, a börtönben is találkoztam vele már (*Deme Attila, Salgótarján*).

Vegyük akkor sorba a debreceni Forradalmi Bizottmány vezérkarát. Az elnöke Csorba László alezredes volt. Aki azért csatlakozott a forradalomhoz, mert 23-án fent volt Budapesten. És mikor 24-én délután behívták őt a megyei pártbizottságra, akkor azt mondta, hogy itt nem ellenforradalom van, itt a munkások meg a katonák meg az egyetemi hallgatók vannak! Én láttam! Hát ezek nem akarják megdönteni a rendszert, egy igazságos rendszert akarnak. Ő kommunista volt. És ő a forradalom alatt végig precíz katona módjára irányította az eseményeket. Utána őt először lefokozták, leszerelték, majd 57 májusában letartóztatták, és azt államrend megdöntése iránti szervezkedés büntetével 15 társával a bíróság elé állították – ez a Forradalmi Bizottmány pere volt gyakorlatilag –, és őt életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, másodfokon öt évet kapott, aztán '62-ben szabadult, s az eredeti foglalkozása cipész volt, s másodrangú állampolgárként, az '56-os szerepét nem tagadva, visszahúzódva szerényen élte le az életét. Nem érte meg a rendszerváltozást. Debrecenben száz, a megyében hétszáz embert zártak börtönbe, hogy hányan emigráltak, disszidáltak, arra vonatkozóan nincsen adatom. A falvakból is a forradalmi bizottmányok vezetőit ítélték el (*Filep István, Debrecen*).

Két íróper volt, egy kis íróper és egy nagy íróper, legalábbis így nevezték. A kis íróperben négyen voltunk, Fekete Gyulával, Molnár Zoltánnal és Tóbiás Áronnal. A nagy íróperben volt Déry Tibor, Háy Gyula, Zelk Zoltán és Tardos Tibor. Más írókat is elítéltek, de nem ilyen közös perekkel. Mi, a mi perünket úgy nevezték, hogy kis íróper, és az ítélet után már minket együvé zártak, addig az íróknak a színét sem láttam odabenn, szigorúan elválasztottak minket egymástól, az ítélet után együvé kerültem Tardos Tiborral, utána Háy Gyulával, és módot kaptam arra, hogy füzetbe írhassek (*Varga Domokos, Budapest*).

Hát igen. Katalival már tudtuk egyébként, hogy halálra fognak ítélni, bár a nyomozati anyagot a nyomozó úgy zárta le, ez így, ahogy van, az öt év. S az ember fejben osztott-szorzott, 25 éves leszek, amikor kijövök, így gondolatban végigfut az emberen. És mi már tudtuk, hogy halálra fognak ítélni, mert a tanácselnök, a bíró, Tucsek Gusztávnak hívták, és ő egy nagy halálbíró volt, hírhedt halálbíró. S itt nem a tény vagy a törvény volt a fontos. A kijelölt bíró után tudtunk számítani az ítéletekre. Katalival megbeszéltük, amikor tudtunk érintkezni, hogy hát ha

kimondják a halálos ítéletet, akkor fapofát vágunk. Semmi. Semmiért. Egy ilyen unott fapofát. Nem akartuk, hogy örüljenek, hogy lássák azt rajtunk, hogy megrendültünk. De igazán úgy elgondolkoztam azon, hogy amikor az ember erre készül, vagy amikor az ember számít arra, hogy halálra ítélik, akkor már nem is rendül meg igazán. Aztán amikor fölvittek bennünket, akkor kérdezték a lányok, hogy na, mi az ítéleted, persze, mindig megkérdeztük egymástól. S akkor elkezdtem tapsolni és táncolni, hogy halálra ítélték. És rohögtem. Szerintem ez már a visszafojtott... Ez darabig megy, tartja magát az ember, és akkor utána... Utána átlendült az ember egy ellenhatásba. Nem sírt, nem jajgatott, hanem rohögött meg táncolt (*Wittner Mária, Budapest*).

Voltak mindenféle mellékperek elég sok, minden hétre jutott, és őt csak nem vették be, s egyre jobban látszott, hogy a Nagy Imre-perre tartogatják, s úgy is történt. A Nagy Imre-pernek ő volt a harmadrendű vádlottja. Nagy Imre volt az első, Donáth Ferenc a második, Gimes volt a harmadik, s aztán Maléter, ők voltak az elején. Nem tudom pontosan, ki volt a harmadik, s ki a negyedik. Ebben a perben még Kopácsi Sándort, aki Budapest rendőrfőkapitánya volt, azt ítélték el, akkor ott volt még Vásárhelyi Miklós, de a későbbben, mikor megjelent ez az ítélet, akkor ez úgy szólt, hogy halálra ítélték, s az ítéletet végre is hajtották. Még másnap reggel hajnalban, Nagy Imrét, Malétert, Gimes Miklóst és a Szilágyi Józsefet, de ez egy hazugság volt, mert Szilágyi Józsefet nem akkor ítélték halálra, hanem két hónappal előbb csináltak egy gyors pert, és ott halálra ítélték, s rögtön ki is végezték, mert ő teljesen kezelhetetlen volt, egyáltalán nem volt hajlandó a bírakkal sem szóbaállni. Hanem azt mondta, hogy ez fasiszta bíróság, ő ilyenek nem válaszol. Úgyhogy úgy látták, hogy nem lehet a perbe belevinni, s ezért őt még előtte elítélték. Ennek a csoportnak a tagja volt ugye Losonczi Géza, aki fontos ember volt, úgy emlegették, hogy a nagy Losonci-csoport, aki éhségstrájkba kezdett bent a börtönbe, s akit mesterséges táplálás során egyszerűen megöltek. S meghalt. Úgyhogy miért került Miklós a halálraítéltek közé? Sokat ítélték halálra. Igen, ez így volt. A kisebb ügyekben, akiknél fegyver volt, azokat lödözték le. De lehetett akármilyen okból. Na most itt a Nagy Imre-perben mindenki találgatta utána, hogy Miklós hogyan került oda, mert ő nem volt tagja a kormánynak. És fegyveres csoporthoz sem tartozott. Ő az újságkiadás körül dolgozott. Sokmindenféle dolgot vettek rossz néven. Az egyik, amit, az egyik feltevés az, hogy ők úgy akarták megcsinálni ezt a pert, hogy a Nagy Imre politikai vezér, Maléter a katonai, Gimes az intellektuális, kvázi ideológus. Ez az egyik válasz. A másik az, hogy ő tulajdonképpen radikálisabb volt a többiekénél nézeteiben. Nagyon hamar kezdte azt mondani, hogy ez tarthatatlan. Őt akkor zárták ki a pártból, mikor egy taggyűlésen azt követelte, hogy Rákosi mondja ki, hogy a Nagy Imre-per koncepció per volt, és rehabilitálják. Ezt egyáltalán akkor még szóba hozni nem lehetett, akkor őt is meg két másik embert, a Fazekast meg a Harasztit is kizárták. Na mostan ez volt tehát. A második az volt, hogy ő radikálisabb volt. Még tulajdonképpen azok az illúziók, amik sok emberben éltek, hogy lehet emberarcú

szocializmust csinálni, itt a Rákosiék csak egy rossz csapat, akik sok butaságot követtek el, de lehet valamit reformálni ezen, a Miklós ebben már nem hitt. Na most érv volt az is, hogy ő kezdte tulajdonképpen javasolni, hogy szervez-
kedjenek. Tehát itt volt egy olyan kérdéscsoport, hogy ez még a korai Fehér
könyvekben benne volt, hogy javasolta Haraszti Sándornak meg Vásárhelyinek,
utána Nagy Imrének is, hogy valamiféle szervezkedésbe kellene itt fogni, ha itt
valami történik, az ne érje készületlenül őket, és ezt ők rettenetesen rossz né-
ven vették, és mindenképpen be akarták bizonyítani, hogy ez egy szervezett cso-
port volt. Hát nem volt ez egy szervezett csoport, mert Nagy Imre nem akart
frakciózni. Inkább egy baráti politikus társaság. Tehát ez volt az a szervezkedés,
a negyedik, pedig az, amit végképp nem tudott Kádár megbocsátani, hogy nov.
4-én ő nem tette le a kardot, hanem szervezkedett, kapcsolatot tartott a mun-
kástanácsokkal, kiadott egy illegális stencilezett lapot, a nőüntetés szervezésében
is benne volt, akkor meg akarták alakítani a Magyar Független Demokratikus
Mozgalmat vagy valami ilyen csoportot, amelyben össze akarták az értelmiséget
fogni. S a munkástanácsokkal valahogy összehozni. Szóval mindenféle tervekkel
élt, és tevékenykedett, a csepeli munkásokhoz is kiment, s mindez nov. 4-e után
volt. Ez volt a koncepció. Illetőleg elhangzottak olyanok is, hogy magántársasá-
gokban, hogy persze kellett legyen egy zsidó is, mert hát hogy néz ki az, hogy
az nincs. Úgyhogy ez is egy érv volt (*Halda Aliz, Budapest*).

Mint utólag megtudtam, kb. 28 ezer embert ítéltek el '56-ért (*Vanek Béla, Budapest*).

Aki a Tucsek bíró elé került, hát az, az szinte száz százalékgig vehette, hogy
onnan menekvés nincs, az mindenkit halálra ítelt. Tucsek Gusztáv. Ő volt az első
bírónk. Vannak ilyen emberek a világon, akik minden lehetőséget elkövetnek,
hogy a jót azt lehetőleg minél hátrább sorolják, s a gonoszt részesítsék előnyben
(*Forgách Ferenc, Budapest*).

Egy nagyon érdekes dolog történt a tárgyalásunkon. A Tóth Józsi, aki negyed-
rendű vádlott volt a mi perünkben, és mikor letartóztatták, a felesége terhes volt.
Most a tárgyalás ideje alatt vagy előtte közvetlen született meg a gyerek. De már
nem az első, azt hiszem, a harmadik vagy negyedik gyereke volt. És a tanúihall-
gatásoknál Tóth Józsi tiltakozott a bíróságon, hogy kéri, hogy hallgassák ki azokat
a tanúit, akik igazolni tudják, hogy nem volt ott a Köztársaság téren, mert még
otthon volt akkor Monoron. És éjjel jöttek föl élelmiszerszállító kocsival, s akkor
maradtak ott a csoportnál. S Tucsek azt mondja: már hamis tanú a többi, ez már
bizonyított, kész, nem hallgatja ki a tanúkat, bezárták a tanúihallgatást. S Tóth
József végső kétségbeesettségében azt találta mondani, hogy nem igazságos a nép-
bíróság. Tucsek: Maga hogy meri a Népbíróságot rágalmazni? Na és akkor ahogy
ezt kimondta Tucsek, utána aztán egy szempillantás alatt zajlott le az egész, Tóth
Jóska – egy nagy tárgyalóteremben tárgyaltak, elöl volt az írnoknak az asztala,
a dobogónál a bírói asztal – két másodperc alatt fenn termett a bírói pulpitus te-
tején, s behúzott Tucseknak két monoklit, az egyik főnöknek is eleredt az orra
vére, biztos ő is kapott. S akkor abban a pillanatban mellettem a smasszer, odaka-

pott a pisztolyához, én rá a kezére, ez egy szempillantás alatt volt, s akkor odarohantak a smasszerok, s lefogták Tóthot. Tucsek látva, hogy most már védett helyzetben van, az egyik smasszernek mondja: az elítélteket ültessétek le, s addig itt maradnak, amíg az egész ügyészégi folyosót kiürítetem. S fél óráig ültünk ott, amíg az egész ügyészégi folyosót kiürítették. S akkor fölvittek bennünket a zárkába, s ahogy beléptünk a zárkába, abban a pillanatban jön a telefon a radiátoron: Fiúk, telefonálnak, hogy ne idegeskedjünk, a tárgyalást előlről kell kezdeni, ez az incidens befolyással lehet az ítéletre, előlről fogják kezdeni más bíróval. Reménykedtünk, hogy ez tényleg így lesz. Másnap levittek bennünket a tárgyalásra, azt mondja Tucsek: kérem az első sort szabadon hagyni, s az elítélteket kezdjék a második sorba ültetni, hogy még egyszer ne forduljon elő a tegnapi eset. S kihirdette az ítéleteket. Halálra ítélték Tóth Józsefet (*Wittner Mária, Budapest*).

Fordított esetek is voltak. Megértés, emberség. De milyen kár, hogy a „másik” volt a gyakoribb! A másik, mely igazolta a rendszer valódi arcát.

BÖRTÖNÖKBEN

Az elítéltek börtönökbe, internáló táborokba kerültek. A halálra ítélték akasztófára. De még rájuk is várt valamennyi ideig börtön, hiszen törvénytisztelő országban az elítéltnak joga volt fellebbezni, s a fellebbezés újabb tárgyalást, újabb ítélethirdetést is maga után vont. És csak aztán következett az ítélet végrehajtása.

A börtönök, Magyarország börtönei zsúfolásig tele voltak ezekben az időkben. Volt egy-két köztörvényes is, egy-két betörő, rablógyilkos, de azok nem voltak annyira bűnösök, mint ezek. Mert azok nem voltak ellenségei a rendszernek, mint ezek. És a nagy bűn, az igazán nagy bűn az volt: ellensége lenni a rendszernek. Összeesküdni a Népköztársaság törvényes rendje ellen. Ez volt a bűn, az igazi bűn. Ezért járt a példátlanul súlyos büntetés. S az ő megbüntetésük célját szolgálták a börtönök. Melyek olyanok voltak, amelyeknek kellett lenniük a bűnösök megbüntetésére.

Kegyetlenek!

A kádári propaganda azt mondta, a tömlöcben kik vannak? Bárók, grófok, deklasztált elemek, fasiszták, volt SS-ek, csendőrök. Nem igaz. Ez mind akkora hazugság volt. Magyarországon ott művészemberek, írók, tudósok, tanárok, egyetemi tanárok, főiskolai tanárok, gimnáziumi tanárok, szakmunkások, munkások, bányászok. Ezek voltak a börtönökben. Ott nem lehetett látni se egy bárót, se egy grófot, olyan embert sem, mint például dr. Gerzson Dezső volt. Ő a háború után a pozsonyi egyetemen tanított. Orvostudományi egyetemen. Rákosiék hazahozták, mert nem tetszett, és itthon ítélték el. Pozsonyban taníthatott, ő volt a házi orvosunk nekünk Kőbányán. Hát Dezső bácsi, egy roppant aranyos ember. Vagy ott volt a Kossuth-díjas Pados Pista bácsi. Ez egy feltaláló, tudós mérnök ember volt. Dunaújvárosban, vagyis Sztálinvárosban ténykedett. Vagy ott volt Kopácsi Sándor, Budapest rendőrfőkapitánya. Vagy Darvas Iván, akivel együtt kaptuk

meg majd a Nagy Imre-érdemrendet. Az első között. De sorolhatnánk, Fekete Laci bácsi, középiskolai tanár vagy Fazekas Gyuri bácsi, aki a volt szovjet *Szabadság* és nem tudom milyen újságoknak volt a főszerkesztője. Író ember volt. Sze mélyes ismeretségben voltak Rákosiékkal. Ilyenek voltak. Vagy ott volt Kádas Géza, Európa-bajnok úszó Egerből. Ott olyan összetartás volt! Volt egy börtönújság. Majdnem azt kell mondjam, hogy térden állva könyörögtek az úgynevezett – időző jelbe téve – nevelőtisztek, térden állva könyörögtek, hogy egy politikai írjon egy cikket, egy bűnbánó cikket ebbe az újságba, ez egy börtönújság volt belső használatra. Egy olyan négy- vagy hatoldalas újság. Öt év alatt egyetlen egy politikai elítélt nem írt ebbe a lapba. Nem tudtak senkit rávenni, hogy írjon ebbe az újságba (*Fuhász Attila, Salgótarján*).

Nagyon nagy időket mértek rájuk, egyikre-másikra életfogytot, 15 évet, s 17 és 25 év közötti fiatalemberek voltak. Innen Miskolcra is. De az ország minden tájáról, Oroszlányból bányászgyerekek, vasmunkásgyerekek, hajósgyerekek, emlékszem rá. Fadról való volt az egyik, 23 éves, aki katonaként szolgált a Duna-flottillánál. El voltak keseredve, hogy nekik 15 évet kell eltölteni itt, a falak között! (*Bán István, Nyíregyháza*).

Voltak többen akkori fiatal gyerekek, '56-ból, akikre vonatkozott a '63-as amnesztia, de mégsem engedték őket szabadon, és benntartották. Ezek egyszerű gyerekek voltak, akik szolgálatot teljesítettek. Az egyiknek a fél lába hiányzott, ezekért senki nem szólt, senki nem említette meg a nevüket, '56-os gyerekek '72-ben börtönben voltak. Holott az amnesztia vonatkozott rájuk! Ezekről nem tudtak nagyon! És megkérdeztük az ügyésztől is... Deák József nevű gyerekek hiányzott a lába. A másikat Szigetvári Istvánnak hívták, a harmadikat Kanovits Józsefnek, és volt egy Lengyel József nevezetű gyerek is. Kettő székesfehérvári fiú volt, kettő Békés megyei volt ezek közül. Ezek később szabadultak. Egyiket ugyan láttam, volt egy tévényilatkozata, az '56-os évfordulóra csináltak egy filmet, abban Szigetvári Pista nyilatkozott '56-tal kapcsolatban. De hogy miért és hogyan tartották benn őket mindenféle amnesztia ellenére is, ezt teljesen érthetetlen. Megint csak a Kádár-rendszernek a jogi visszássága. Emlegették, hogy nincsenek politikaiak, hát voltak. Tudom, hogy voltak (*Csóka Ferenc, Szombathely – Köln*).

Bennünket nem csupán őrizni kellett, hanem gyűlölni is. Itt voltak azok a legfőbb és legnagyobb értékek, akiket úgy láttak jónak, hogy el kell különíteni messze a foglyoktól és a társadalomtól. A Horthy-rendszernek két miniszterével utaztam én egy rabóban Márianosztrára. Azt egyik Antal István propaganda, majd később igazságügyi miniszter, a másik Bornemisza Géza iparügyi miniszter. De itt volt ugyancsak ennek a rabónak az utasa, Árbócz János csendőraltábornagy, a csendőrségnek a főparancsnoka. Mondhatom, hogy igen-igen tanuló sorban voltam én ebben az időben. Aztán kitalálták, hogy még ezektől is el kell különíteni a papokat, és azok csak egymás mellett legyenek, egymást fertőzve (*Bán István, Nyíregyháza*).

Először a Markóba kerültem egy olyan zárkába, egyágyas egypriccses zárkába, ahol nyolcan, kilencen is voltunk időnként. Aki legkorábban került, az került a priccsre, aki utána jött, az a priccs alatt, aki utoljára került a zárkába, annak

a feje közel volt a budihoz, hát azt lecsöpögtették éjszaka. Iszonyú volt, de mégis jó volt, még a filmben is úgy beszélek róla, hogy vidám vásár volt. Sokan voltunk együtt, s valamennyien forradalmárok különböző helyről. Szabadon beszélgettünk, csináltunk papundekluból kártyát, azt elszedték tőlünk, csencselni lehetett az örökkel is (*Molnár V. József, Budapest*).

Hát előfordultam mindenek előtt Vácot, oda szállítottak, onnan kerültem a Gyűjtőbe, mégpedig a Kisfogházba, ahol a halálos ítéletűeket őrizték. Hogy miért? Korom Mihály volt a fővizsgáló a gyűjtőben, az internáló táborban meg az elítélteknek a helye, mintegy húszezer embert zsúfoltak ott össze. Abban az időben én a Kisfogház foglya voltam, ezért egy hónapon át minden reggel, amikor kivégzések voltak, az ablakom közvetlen a kivégző hely, a belső udvar térségére nyílt, ezeket mind hallottam. Az ok pedig: a feleségem, akkor menyasszonyom, elment Péter Jánoshoz, hogy mentsen meg. Tehát valahogy enyhítse az ítéletemet. Ehelyett Péter felhívta Korom Mihályt, hogy engem pótvizsgálat alá helyezzenek, így kerültem egy ilyen mindenféle eszközzel felszerelt zárkába, a földszint nyolcasba, ahol egymásután jöttek a zárkaügynökök, a provokátorok, és megpróbáltak olyan dolgokat kiszedni belőlem, amit sohasem végeztem. Ebben az esetben az én hitem szerint az Isten a maga lelkét küldte el, hogy okos legyek, és mindent visszautasítsak. Így történt, hogy dolgavégezetlenül zárta le az ügyet maga személyesen Korom Mihály, hogy nagyon ügyes vagyok, nagyon ravasz vagyok, de nem kerülöm el a sorsomat (*Bán István, Nyíregyháza*).

Hatvanban volt a nagy éhségsztrájk Vác, amikor aztán csúnyán szétdobták a politikaiakat. Azt mi megúsztuk, a kórházban voltunk, és mi ottmaradtunk, mert rengeteg tuberkulotikus volt, és ott kellett az orvos. Úgyhogy mi ott maradtunk, és akkor ilyen kis köztörvényes, visszaeső köztörvényesek, hát a legprimitívebb, legromdább bűnözőknek a börtöne lett ez a Vác, és azokat nevelni odaraktak egy ocsmány vadállatot, azt csak úgy hívtuk, hogy a szadi. Béres őrnagy volt a neve. Lepofozta, lerúgta a folyosón, aki nem úgy állt, ahogy neki tetszett. A fegyőrök is rettegtek tőle (*Latzay András, Tapolca*).

Hetente egyszer lehetett fürödni, és hát a fürdés annyi volt, hogy beálltál a zuhany alá, s nem te állítottad be a zuhanyt, hogy most hideg vagy meleg, forró vizet engedtek az emberre, és akkor a forró víz alól kijöttél, akkor a folyosón körbe kellett sétálni, a jéghideg folyosón. Tízszer, tizenegyszer, anyaszült meztelenül. Szóval a kínzásoknak annyi módja volt, hogy az nem igaz. Úgy kellett feküdni a zárkában is, egyébként is, mikor ott voltunk, hogy nem fordulhattál, föl nem rakhattad a lábadat. Ha oldalt fordultál, vagy fölhúztad a lábadat, akkor rögtön fölébresztettek. Egy ilyen alkalmam volt, amikor éjszaka az ember persze hogy oldalt fordulhat, és ráadásul elaludtam, éjszaka volt, igazán világos. Nappal sötét volt a zárkában. Ha volt egy foncsorozott villanybúra, az mint a reflektor a szemembe világított. És valaki kiverte a biztosítékot, s kialudt a körte, berontott a börtönőr, s akkor a bakancsával összerugdosott. Az egy ilyen verekedés volt, de nekem az a véleményem, hogy az értelmiségiek azok más kínzást kaptak, mint például a magánzárkát (*Molnár V. József, Budapest*).

Kilencen voltunk egy zárkában, a zárka nagysága nyolc négyzetméter. Egy Báder József nevű kalauz a Budapesti Közlekedési Vállaltnál, a kalauza volt a szobaparancsnok, ő a Mindszenty-ügyben volt elítélt, és roppant érdekes civil bagázs volt ott velem együtt. Ezek az emberek panasz nélkül éltek a maguk rab életét, Báder akkor, amikor velem volt, már a hetedik esztendő t húzta a börtönben szó nélkül. '56 három-négy hétre kiszabadította őket, utána rohantak értük, és hozták vissza őket. A büntetésüket tölteni. Kecskemét környéki parasztfiúk is voltak ott, akiket szintén a Mindszenty-ügyben ítélték el, mert azt mondták, hogy a Kalotban éltek életük legszebb napjait. A Kalotot feloszlatni, az ifjúságot tönkretenni nem szabad, amennyire lehet, nem engedik, s ezért súlyosan el is ítélték őket (*Bán István, Nyíregyháza*).

Akkor, amikor én Nosztrán voltam, akkor volt ott az Őrsi Feri, aki írta a Tenkes kapitányát, akkor a szomszéd zárkában volt a palavicsini gróf Pálinkás György, aki a Mindszentyt hozta Budapestre. Akkor ott volt a Bornemisza Géza, aki ipariügyi miniszter volt, akkor az Antal Pista bácsi, avval is voltam tömegzárkában. Ott mind olyanok maradtak, akiket a rendszer likvidált volna valami folytán (*Adamcz Béla, Veszprém*).

Egyetemi továbbképzés is volt, mert olyan emberekkel voltunk, tanárokkal, professzorokkal, tudósokkal, papokkal körülvéve, hogy tényleg csak tanulni lehetett ezekről az emberekről. Aztán igyekeztünk kultúrelételeket is élni valamelyest, Ady-estet rendeztünk ott benn, próbáltuk az időt elütni, mert ugye amíg dolgoztunk vagy aludtunk, addig úgy éreztük, hogy nem börtönben vagyunk. Kialakultak jó barátságok, de érdekes, politikai viták nem nagyon voltak. Ki természettudós volt, ki pap volt, ki régi volt – régi kommunisták vagy a Horthy-érában elítéltek (*Deme Attila, Salgótarján*).

Ami biztos, olyan deszkázás volt, alulról felfele nyílna, csak annyi megvilágítás volt, s én majdnem minden percet kihasználva olvastam. Rengeteget. Volt ott könyv, könyvtár, lehetett kölcsönözni. Darvas Iván volt a könyvtáros, ő is mint rab. Az ember leadta a rendelését, s ők hoztak könyveket, és abból lehetett ottan olvasni (*dr. Hevessy József, Debrecen*).

Szigety Imrének lehettem a tanítványa. Ő Franciaországban tanult, s talán 20 évet töltött ott, a tanulmányai során mint dominikánus. Am az első feladatának tekintette, hogy engem tanítson meg franciául. Minden beszélgetésünket az öröknek érteni kellett. Amikor ez többször előfordult, s elkezdtünk franciául beszélni egymással, aztán kinyitotta az ajtót, és azt mondta: Nem megmondtam, hogy csak magyarul szabad beszélni? Mind a ketten fegyelmire mentünk. Hát még lopva sem nagyon lehetett, hogy úgy mondjam, tanulni, beszélgetni, mert meg kellett tunyulni. Ez volt a parancs, el kellett butulni (*Bán István, Nyíregyháza*).

Nem tanúsítottam megbánó magatartást, nem voltam hajlandó együttműködni a börtönszeméllyezettel, az operásokkal – azok ávosok voltak, akik a börtönökben elhárító szerepet játszottak –, operatív csoporttal. És mi operásoknak neveztük őket. Ezeknek az volt a szerepük, hogy besúgók útján ott is megtudjanak egyet s mást az emberekről. Én azért erre nagyon vigyáztam, mert tudtam ezt, és

én végső soron ennek köszönhetem az életemet, hogy énnekem volt egy komoly iskolám már. Egy az egyben. '59 augusztusában ítélték el, s '69-ben szabadultam. Sok mindennel lehetett kivívni a haragjukat. Sajnos itt az volt, hogy ott is már sok embert be tudtak szervezni. Az ember a napi beszélgetéseiben is megnyilvánul, ott sem tanúsítottam megbánó magatartást, nyíltan kifejeztem azt, hogy ez egy hazaáruló banda, aki most itt hatalmon van, és ezeket, ha egy mód lenne, akkor el kéne távolítani az ország éléről (*Vánek Béla, Budapest*).

Nosztrán volt az osztályidegeneknek a börtöne. Ottan kitűnt, hogy azok, akik megtévedtek, azokat elvitték a Gyűjtőbe, azok egész nap az egyik zárkából a másikba mentek. A fiatalság, aki szerintük megnevelhető volt, az bekerült Vácra, a többi börtönökből meg odahozták a papokat, a katonatiszteket, a csendőröket, a szolgabírókat, a háborús bűnösöket, azokat odahozták (*Adamecz Béla, Veszprém*).

Mikor másodszor bevittek, most nem a Markóba, hanem a Fő utcába, iszonyatos börtön volt, ott volt Nagy Imre is azon a folyosón. Egyszer láttam is véletlenül, csak véletlenül lehetett látni. Ez 57 nyarán... Nem közvetlen, mikor én visszakerültem, odakerült ő arra a folyosóra, a Fő utcába. Akkor ő már ott volt. Nagy Imre. És ott magánzárkát kaptam. Egyébként a cigarettázásra úgy szoktam rá, hogy egy zárkában, ahova belöttek engem a Fő utcán, fölvettem az adataimat, és a smasszer rögtön kérdezte tőlem: Dohányzol? Nem. No, akkor mától kezdve dohányozni fogsz! A lengyel követségen dolgozott, kiválóan beszélt magyarul. Őt cigarettát adtak egy nap az elítéltnék, s ha én is azt mondtam, hogy dohányzom, akkor tíz cigarettát szívhatott el. Osztán magánzárkára kerültem. Akkor öt cigarettát kaptam, s ott nem lehetett viccelni, hogy én leszoktam a cigarettázásról, mindig hozták az újságpapírt meggyújtva, és ott a nyíláson át adták a tüzet, és ott rágyújtottam, egyet szippantottam, aztán a budin lehúztam egy darabig, egy darabig, mert a magánzárka az iszonyat volt (*Molnár V. József, Budapest*).

Amikor a 15 éves ítéletet kimondták, akkor bezártak egy magánzárkába Vácon. Egy hónapig nem szólt hozzám senki, s utána be akartak szervezni besúgónak. Kétszer vittek föl oda a nyomozókhoz, ott aztán megsúgták, hogy volt olyan, hogy na kihúszom a fiókot, tegye bele a tökét, aztán gondolkodjon. Engem nem bántottak. Második alkalommal rámnézett a nyomozó, ugye maga nem szeret beszélni. Nem. Vigyék! Megúsztam (*Latzay András, Tapolca*).

Werther Károlyt mindjárt utána lekapsolták, kivitték őket, többen vannak szombathelyiek, kivitték őket Ungvárra valahova, s onnan később visszahozták, aztán börtönben tartották egy darabig, a úgy került haza februárban onnan, hogy hurkára volt verve a háta, a talpa, a lábujjai. Be akarták szervezni. S kiment az állomásra, s aláfeküdt a vonatnak, nem vállalta, hogy őt beépítsék. Kihasználják. Így menekült a sors elől (*Lechner Ferenc, Szombathely*).

A Gyűjtőbe vagyunk, cigarettát lehet beküldeni, még előzetesek vagyunk, iszonyú körülmények, egy pici kis zárkában heten-nyolcan rohadtunk tele poloskával, szóval embertelen körülmények, tele poloska, Bandikám, tartsd félre a fejed, mert lehugyozlak, hát ilyen körülmények között, éhezve, borzalmas. De cigaretta volt. Én nem dohányoztam sohase, de kértem a szüleimet, hozzanak be cigarettát, mert

sokan szenvednek nélküle. Na most ebéd volt, ugye, séta. A szomszéd zárkából jön a drót, hogy nincs bagó, gyerekek, segítség. Jó, gyere előre, akkor én hátul maradok. Kezemben a cigarettás doboz, megyek előre, mögöttem jön, elveszi, ugye ez a menet. Szól a smasszer, maga álljon a falhoz. Hát ugye falhoz megyek, elvitt a sétáról, levitt a körzetibe. Hát ebből mi lehet, egy iszonyú ruha, sötét zárka koplalással, akármi. Hát ez van, kész. Bevisz a körzeti irodába, egy öreg törzsőrmester ül. Jön a smasszer velem, a törzsőrmester azt mondja: jól van tizedes elvtárs, elmehet. Mit csinált fiam? Elmondom neki. Rámnéz, máskor jobban vigyázzon (*Latzay András, Tapolca*).

Mindenütt, tehát Kistarcsán, Budapesten a gyűjtőben, Tökölön is a külső őrséget a görög Beloiannis-féle kommunisták adták. Tehát ők a Kádár felhívására többnyire jelentkeztek pufajkásnak, s a külső toronyőrséget adták ottan. Ötezer jött át, amikor '49-ben a Kommunista Pártot ott Görögországban megszüntették, Magyarország befogadta őket, s később lettek a görög falvak. Beloiannis falak. Sok van itt még. Mentek vissza is, de többnyire itt maradtak, beilleszkedtek, családot alapítottak – s ezek adták az őrséget. Kezdetből kiszolgálták a Kádár-rendszert (*Végső János, Baktalórántháza*).

Emberség? Soha. Soha! Ugye azok közé tartoztam, akik jól bírták magukat. Fizikailag mindig a legnehezebb munkára osztottak be. Mi nem a cellában ültünk jórészen, hanem dolgozni kellett, szinte kényszermunkán voltunk. Volt olyan nap két katolikus pap testvéremmel és barátommal, egyetlenegy vasárnap 72 tonna szenet pakoltunk le autóról. 72 tonna szenet. Borzalmasan sokat dolgoztunk. És egyáltalán attól félték, hogy mi az erőket levesszük a lábukról, és azok mellénk állnak. Ezért volt Márianosztrán kiírva: NE CSAK ŐRIZD ŐKET, HANEM GYŰLÖLD IS! Ez gyakorlatilag a mi egész papi létünknek a megbecsülés volt, olyan erőket tételeztek fel rólunk, és főrészt a fiatalokról, mert sok volt közöttünk a fiatal, és kevés volt az öreg, hogy mi az egész világot meg tudjuk fordítani (*Bán István, Nyíregyháza*).

A magánzárkánál borzasztóbb dolog nincsen. Bár engem csak egyszer vertek, de ha verik az embert, az jóval kevesebb szenvedés, mint a magánzárka (*Molnár V. József, Budapest*).

Ez olyan dolog, tudja, mint hogy míg engem halálos ítélet fenyegetett, és csak arra tudok hivatkozni, hogy van Oskar Wildnak egy Risingi fegyház balladája című verse, és abban azt írja, hogy amikor börtönbe zárták, ott volt egy halálra ítélt, és az úgy nézte az eget, mint aki talán soha nem látja többet. Nahát én is így voltam vele, hogy néztem az eget, vajon meddig látom. A munkában azért az ember csak könnyebben van, mint amikor beteszik egy magánzárkába, mert ott aztán az égvilágon nincs semmi, reggeltől estig a falat nézheti meg az őrségnek a piszkálódásait. Még szigorúbbak voltak a szabályok, mint a közös zárkára, itt kifejezetten az őrség a rosszindulatát gyakorolta, amit dolgozott bizonyos fokig (*Vánek Béla, Budapest*).

Az első reggel arra ébredtem, hogy beordít az őr: Kiugrás! Akkor ki kellett jönnöm, és ott a kis előtérben körbe-körbe kellett szaladni, ez egy olyan 8x8 mé-

teres előtér lehetett, s akkor, ahogy az egyikhez értem, gumibottal az egyik ütött, ahogy a másikhoz, akkor az, s vissza a cellába. Akkor jött a kettes, s mindenkit végigverték (*Végső János, Baktalórántháza*).

Igazában nem is tudom, hogy ezt szándékosan csinálták így, mert a fogdában is, a börtönben is, később a rabgazdaságban is, de 24 óránként váltották egymást az örök. Az egyik váltás az ember volt, a másik pedig szadista (*Buda Ferenc, Debrecen*).

Volt egy-két olyan fegyőr, aki ordított, mint egy vadbarom, aztán egy negyedóra múlva visszajött, s azt mondta, hogy ne haragudjatok! Muszáj volt csinálnom, s ő kért bocsánatot, hogy ordított velünk. Szóval ilyen is volt. De ez mondom, fehér holló volt. De volt ilyen is közöttük (*Juhász Attila, Salgótarján*).

Akadtt, még olyan is, aki cigány is volt, és ember volt. Találkoztam egy-kettővel. Ezek közül még volt olyan is, főleg Márianosztrán, aki még a régi világból is smasszerként ott maradt. Egy-egy esetben lent a pincében az ávóstól is észrevehettem, hogy esetleg látta azt a 19 éves srácot, és ha volt egy picike kis lehetőség, megkérdezte, hogy éhes vagy? Mondta, hogy hozok egy csajka kelkáposztát (*Hóka Ernő, Budapest–New York*).

Hónapokig kilencen voltunk egy zárkában. Egy olyan kétszer négyméteres zárkában. Szalmában. Egy éjszaka 159 poloskát nyomtam el a falon. A fal úgy nézett már ki, mint amit vérrel lespriccoltak. Két kübli volt. Az volt a véce kilenc embernek. És mi így éltünk. Szegény Ádám barátom elesett a lépcsőn, három oldalbordája eltört. Három napig könyörögtünk, míg egy orvos megnézte. Ilyenek is voltak. Egy évben kétszer kaphattam csomagot, meg kétszer beszélhettem. Kétszer írhattam levelet, slussz-pász, ennyi volt az egész. Küldött édesanyám egy karácsonyi csomagot, s egy kis fenyőág benne volt. Meg csokoládé. A csokoládét elvették, hogy ez luxuscikk, a fenyőágról meg azt mondták: Mit képzelnek maguk, karácsony? Milyen karácsony? S kidobták a csomagból. Az ilyen megalázások, ezek mindennaposak voltak (*Juhász Attila, Salgótarján*).

Harminc ember közé kerülni a magánzárkából, az paradicsom volt. Az is paradicsomi állapotnak számított, hogy mikor ébredtem a börtönkórház ágyán, egy nő hajolt fölém. Évek óta nem láttam nőt. Mindegy, hogy milyen volt, öreg volt, középkorú, kövér, de nő volt (*Molnár V. József, Budapest*).

Én az a típus voltam, aki soha nem keseredett el, soha nem fogtam fel tragikusan a helyzetemet, sikerült végig megőrizni a jó kedélyemet. Bármilyen megpróbáltatásnak, nehézségnek voltam kitéve, a nélkülözéseket, az éhezéseket is a legnagyobb vidámsággal kezeltem (*Büki Lajos, Győr*).

És mégis! Hogy képes az egyén elfogadni – mert el kell fogadnia – ezt az állapotot?

A benti rabságom idején nemcsak az elmúlt évek gyötörtek meg, hogy én akkor nem lehettem igazán a magam ura, akkor én kénytelen voltam ilyen vagy olyan hatalmasságoknak is teret engedni a magam munkájában, a lelkemben, ez a börtönnel megszűnt. Én úgy éreztem, hogy tovább már én csak a magam szuverén ura lehetek, aki senkinek a szavára, befolyására, kényszerére nem hallgat,

hanem csak a magáét fújja. Ez így is történt. De ami nagyon meggyötört, a családom sorsa volt, az hogy mi lehet velük, túlél-e egyáltalán, túléli-e a feleségem ezt az iszonyú nehéz helyzetet a hat kicsi gyerekkel, és ez is szerepet játszott abban, hogy akkor én olyan lelkiállapotba kerültem, hogy ezek között a lelkiileg is nagyon sanyarú körülmények között el tudtam kezdeni első regényemnek, a Kutyafülűeknek az írását (*Varga Domokos, Budapest*).

Radó Gyuri barátom nagyon velünk egy hiten élő ember, volt, akivel mindent meg lehetett beszélni, és aki éppen úgy nem sebeket őrzött ebből az időből, hanem tanulságokat, s aki ugyanazt mondta, mint Dombi, hogy ő ezt a börtönt megérdemelte. De nem azért, mert '56-os volt, hanem azért, mert azelőtt hitt a kommunizmusban, és szolgálta az akkori hatalmat. Dombi is ezt mondta. Ezek az emberek úgy érezték, hogy ezt azért kapták. És a börtönben az is nagyon érdekes volt, hogy ezek az emberek összetalálkoztak olyanokkal, akik mint magyarok és mint szellemi kapacitások tiszteletreméltók voltak. Nagyon tisztelték Bíbót a börtönben, és megtanultak egy másfajta világnézetet. (*Varga Domokosné Stoze Magda, Budapest*).

Ma is becsukom a szememet, s azt mondom. Hogyan volt lehetséges öt évet – mert nyolc évre ítélték, de csak ötöt töltöttem le – úgy leélnem, hogy január elsején előttem volt 365 nap. Én mindig kimenekültem az időből. Kiléptem. Mert az idő az épp annyira véges jelenség, mint a fény. Az idő mögött ott az időtlenség, a fizikai fény pedig csak tipeg-topog, mert az a mozgása, amivel ő milliárdos sebességgel halad, az csődöt mond, amikor a világegyetem végéhez közeleg, kilépni már nem tud, s nincsen semmiféle fizikai gyorsító eszközünk, amely a fénynek ezt a kilépését a transzcendenciába segítené. És én ezekkel a kényes dolgokkal vigasztalódtam, és én a zárkában minden nap elhagytam börtönt, elhagytam a Pilis legcsodálatosabb helyének a börtönét, a Mária Nosztrát, és elhagytam a börtön-Magyarországot, de elhagytam a börtönkontinentst és a börtön-világegyetemet is. Mert ez mind börtön, mindennek vége van. Határa. És ebben a kilépésbe az időből az időtlenségbe, ez volt énnékem, hogy normálisan, szellemi egyensúlyban tudtam maradni, és ha kérdeztek, előadásokat is tartottam a börtönön belül, s persze túl is éltem a dolgot. Másképp nem tudom megmagyarázni, mert erre volt az a kifejezés, hogy bediliznek az emberek. A zárka az megöl, hogyha én abból nem lépek ki (*Molnár Gyula, Budapest*).

A 15 év az annyit jelent, hogy mindent számoltam. Tehát én nem 23, 24 éves fiatal leszek, amikor visszatérhetek, hanem negyvenéves! S itt telik el a fiatalágom! (*Latzay András, Tapolca*).

És ki-ki a maga módján és a maga szintjén próbálta, tudta elviselni az elviselhetlent.

A börtön az nekem a dimenzióktól való kötődés megszűnését tette lehetővé. Beléptem a transzcendensbe. Ahol az istenivel való találkozásunk végbemegy nap mint nap egy Miatyánk elmondása idején. S ez már a misztika (*Molnár Gyula, Budapest*).

Egyetemi végzettségnek tekintem a börtönt, mert olyan emberek tanítottak emberségre, hazaszeretetre, akiknek a véleményére még a mai napig is szívesen

gondolok vissza. Kérem szépen dr. Gerzson Dezső azt mondta, hogy: Ide figyelj, Attila. Ha vitatkozol, politizálsz, tanuld meg édes fiam, hogy mindig a fejjel, az agyaddal gondolkozzál, és ne a szívvel. Mert ha a szívedből politizálsz, az elvisz, tévútra visz. Az agyaddal kell politizálni, mert az a gondolkodásnak a szerve. És ezt a mai napig is tartom, amit a Dezső bácsi hozott föl, amikor politikai dolgokról beszélgetünk. Elnökség, meg minden. Azt mondtam én is, gyerekek, most tegyük félre a szívünket, és csak a tényekről kell, tényekkel kell mindent igazolni ahhoz, hogyha én a másikat meg akarom győzni. Vagy azt mondták annak idején, hogy ne akarjak senkit meggyőzni karóval meg vízzel. Érvekkel, érvekkel kell meggyőzni az embereket, nem karóval meg vízzel. Ezek mind olyan dolgok, amit az ember figyelembe vesz, s mi igyekszünk is eszerint élni (*Juhász Attila, Salgótarján*).

Voltak „bűnösök”, akiket nem mertek bántani. Akiket nem mertek elvinni. Védte őket a tekintélyük. Bizonyos esetekben a tisztaság is védett!

Két embert nem mertek behozni. Két embert nem mertek elzárni. Az egyik Ravasz László volt, s a másik Pap László, a teológia dékánja, akit nem engedtek külföldre, professzornak hívták Hollandiába, Németországba, erre, arra, nem engedték ki! Kitűnő felkészültségű ember volt. Csak ők kettőjüket. A többiek mind benn voltak! Mind-mind-mind kivétel nélkül Nagy Barnától Bodokiig. Mindenkit lefoglaltak, és ott voltak velem együtt a Gyűjtőben. Ott nyomorgatta őket Korom Mihály (*Bán István, Nyíregyháza*).

INTERNÁLÓTÁBOROK

Akikre nem tudtak elegendő vádat rámondani, de a társadalom számára veszélyesnek tartották, internáló táborokba hurcolták. Börtönök voltak ezek is, csak árnyalatokban különböztek.

Az internálás az hat hónapig tartott, hogy közbiztonsági őrizetbe vételi törvényt hoztak, és a törvény értelmében hat hónapig lehetett fogva tartani az embert, illetve ezt kétszer még hat hónapra lehetett hosszabbítani, tehát összesen másfél évig. Onnan, hogyha volt miért, akkor az ügyészség elvitte, vagy szabadult (*Végső János, Baktalórántháza*).

Miután nem tudtak vádat emelni ellenem, internáló táborba kerültem, először Tökölre, majd Kistarcsára. Minden fogadás azzal kezdődött, hogy az embert jól össze-visszaverték. Hogy az ember tele volt kék, lila, zöld, sárga foltokkal. A tököli táborban nem is a rendőrök voltak a legdurvábbak, hanem a rendőrség által a közveszélyes munkakerülőkből kikerült, fölénkbe emelt smasszerok, akik az embert ütötték-verték. Kistarcsán az épületet hatszáz főre építették föl rendőrtisztai iskolának, ebben voltunk három és fél ezren. Egy vécével, egy mosdóval szintenként, úgyhogy rettenetes állapotok voltak. Ilyen körülmények közt voltunk az első

hat hónap után egy hosszabbítással kétszer hat hónapig, majdnem egy évig, akkor átvittek megint a Markó utcába (*Bürger Ede, Budapest–Achafenburg*).

A bátyám is ott volt Tárcsán kilenc hónapig, tbc fertőzéssel jött onnan ki. Még egy takarót se kaptak. Szalmába bújtak (*Abrahm Ferencné Nits Zsuzsanna, Celldömölk*).

Ezekben a körletekben a parancsnokok köztörvényesek voltak. Nálunk is közveszélyes munkakerülésért internált volt a körzetparancsnok. A kétszáz vagy nyolcszáz embernek ő volt a parancsnoka (*Végső János, Baktalórántháza*).

Tökölt mi építettük. Átvittek bennünket, s mi hoztuk rendbe. Hát én vasbetonszerelő voltam. És ugye az építkezés... csak úgy szedték össze a népet. Azt a vasbetonszerelést, ami ott volt, azt én másodmagammal vígan megcsináltam volna. Vagy húsz vasszerelő volt, s a lehetőségekhez képest jól éreztem magamat. Jól éreztük magunkat Volt egy másik szálloda, ahova a pestieket vitték, ott embertelen volt. Úgy volt, hogy menetközben futás, éjszaka riadó, minden (*Csákvári László, Salgótarján*).

Vagy ezren voltunk, akik átkerültünk Kistarcsáról, mert nagyon sokan voltunk ott, s a mérnökök, akik tervezték ezeket a barakkokat, utána épületeket, mindenki dolgozott, kivéve ott is volt a második emeleten kétszázhusz fő, aki osztályidegen volt, és nem dolgozhatott. Én mindenféle munkahelyen voltam, építettük ezeket a táborokat vagy barakkokat, egymás mellé. Az maradt a katonai laktanya, A, B, C, D, E, F, G, H. Ilyen tábor épült, földszintesek voltak egymás mellett, kb. kétszáz fő befogadására alkalmasak voltak ezek a barakkok. Hoztak be sok munkakerülőt, azokat helyezték ezekbe. Sőt nőket, üzletszerű titkos kéjelgésért, és bevarrták, és azokat is ott helyezték el külön cellákban. 1957. augusztus 20-án az őrség, ugye az alkotmány ünnepét ünnepelte, berúgott jól, és éjfél után már ebben a B barakkban voltam, az újban, csak bejöttek, riadó, ébresztő, fel, kifele! Ordibáltak, a farkaskutyák láncon csaholtak ott, mert közben esett az eső. És ahogy mentünk ki, levetkőzni teljesen meztelenre, minden ruhát le kellett dobni az embernek, és úgy kellett sorakozni. Áztattak az udvaron bennünket. Pánik tört ki, nem tudtuk, hogy mi akar ez lenni, hogy meztelenül kell ki-menni! Na mostan ott míg álltunk, addig átvizsgálták a szalmazsákokat, mindenféle ruhaneműket, hogy nincs-e bennük tiltott dolog, pl. egy ceruza vagy egy levél, amit otthonról küldtek, tehát semmit nem lehetett ott tartani. A feleségem megírta a levelet, az őt szőlt, elolvastam, vissza kellett adni. Hát azokból a levelekből semmit nem lehetett tartani, egy újságpapír fecnit, ha jött csomag, a vécépapírt is kirázták, hogy nincs-e rá írva. A leveleket utóbb sem adták vissza. Csak az én feleim, amelyeket a feleségemnek írtam, azok vannak itt. És pánik tört ki. Azt hittük, hogy a lőtérre visznek, hogy a hivatalosok tudjanak gyakorolni rajtunk, attól féltünk, oda visznek, ezért kellett levetkőzni (*Végső János, Baktalórántháza*).

Egy cellatársamat, nem tudom, milyen Gyuri bácsi volt, akit azért citáltak, mert a földjeit követelte vissza, azzal azt tették, hogy az állomásra kiengedték, onnan vitték Tökölre (*Ábrahám Ferenc, Szombathely*).

Kint várt egy ponyvás teherautó, főlzállítottak bennünket, pufajkások, géppisztollyal főlserelve, és elindultunk. Köztünk már voltak ott hatvaniak, szabolcsiak,

Pest környékiek, többek között Bíró Lajos, most Debrecenben festőművész. Elindultunk, és Kistarcsára vittek. A Horthy-rendszerben is megvolt már ez, ott a C épület második emeletére kerültem föl. Ezek a szobák kb. 80 fő befogadására voltak alkalmasok, 200 ember volt ott bent, egy ilyen szobában. Az ablakok befestve, belülről ki se lehessen látni, s olyan sokan voltunk, hogy én, amikor ott voltam, március elejétől május elsejéig csak a földön aludtam, az ágyak között, mert nem volt hely. Keresztben feküdtek négyen, az alsó két ágyon, s fölötte is. Az élelmezés úgy történt, hogy pl. egy március 15-én volt egy hasmenéses fertőzés, ti., ahogy megfőzték az ebédet, már másnapra megint kezdtek főzni. És valami tészta volt, káposztás vagy krumplis tészta, a kondért oda rakták le, ottmaradt a tűzhely mellett, és ez okozta. Kinyitották az emeleteket, s mindenki hasmenéssel egyik helyről ment a másikra, Szabad Európa mindjárt mondta, hogy milyen mérgezés történt, az internáltakat megmérgezték. Eltetvesedtem. A hajamat levágtatták, mert annyi volt a tetű bennem. S akkor jött a március, az újrakezdés. Hozták be az embereket Békésből, Csongrádból, kegyetlen módon, félméterenként voltak ponyváson láncra kötve az emberek. Ugrás. Amikor az egyik leugrott, húzta magával a másikat, akkor géppisztollyal ütötték, ahol csak érték őket, ezeket az embereket. És a csongrádi meg Békés megyeiekből volt olyan ember, aki utána mutatta, micsoda embóliatenger volt a testén, mennyire összeverték (*Végső János, Baktalórántháza*).

Éjszaka vittek, mondta a feleségem, Ági, aki súrolt, tudta, hogy visznek, s hogy hova, nem nagyon lehetett kilátni a kocsiból, de egy kis rés volt, s láttam. Ott nem voltunk embertelen körülmények között, de soha az életben nem felejttem el az első ebédet. Nem voltak fölkészülve egy ilyen tömegre, hát aludtunk a két ágyon vagy 14-en. Emeletes ágyak voltak. S amikor behozták másnap vagy harmadnap – már pontosan nem emlékszem – az első kaját, nagy üstökben, tessék elképzelni, sorba állították a népet. Intelligens emberek voltak, tanárok, tanítók, mégsem bírtak várni hogy kikanalazzák, hanem megrohanták azt az üstöt, és a csajkáikat nyomták bele, hogy több ment a földre. De aztán rendeződtek ezek a viszonyok. Kistarcsán engem nem bántottak. Sajnos éjszaka sokszor lehetett halani jajgatást, hogy vallatják a népet, de nekem semmi bajon nem volt. Nem volt berendezkedve Kistarcsa ezer emberre vagy mennyire. És hát nem fértünk oda a végéhez sem. S az ór azzal a vasalt csizmával hátulról a vádlingomba belerúgott. De olyan isteni szerencsém volt, hogy az ajtófélfába rúgott bele, s engem csak az a fáradt láb ért, ami semmi. Ha az nekem jön, lehet, hogy nyomorék vagyok örök életemre (*Csákvári László, Salgótarján*).

Hát igen. Magyarországot, édes hazánkat akkor, ezekben az években ezek az állapotok jellemezték. Ilyen eszközökkel próbálta a hatalom magához idomítani az akkor még Werbőczy Tripartitumának törvényalkotó és törvénytisztelő szellemiségét is a génjeiben hordó népet.

(Folytatjuk)